

**XVIII. YÜZYILIN İLK YARISINDA GENCE-KARABAĞ EYALETİ'NDE
SANAYİ İŞLETMELERİ VE SOSYAL TESİSLER**

**THE INDUSTRIAL AND SOCIAL FACILITIES IN GENCE-KARABAKH
REGION IN THE FIRST HALF OF XVIII CENTURY**

**ПРОМЫШЛЕННЫЕ ПРЕДПРИЯТИЯ И СОЦИАЛЬНЫЕ
УЧРЕЖДЕНИЯ В ГЯНДЖИНСКО-КАРАБАХСКОГО ЭЯЛЕТА В
ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЕ 18-ГО ВЕКА**

Iasha BEKADZE*

ÖZ

Makalemizde, Gence-Karabağ Eyaleti ile ilgili arşiv belgelerinin listesi verildikten sonra 1727 tarihli “Gence-Karabağ Eyaleti’nin Mufassal Defteri” hakkında kısa bilgiler açıklanmıştır. Tahrir defteri kayıtlarından yararlanarak XVIII. Yüzyılın ilk yarısında eyaletin su kaynakları, su ve ding değirmenleri, bezirhane gibi teknik işletmeler, mumhane, boyahane, sabunhane dabbaghane, bakırhane gibi sanayi kolları ve cami, mescit, dükkan, kervansaray, fırın, hamam gibi sosyal tesisler incelenmiştir.

XVIII. Yüzyıl ilk yarısında eyaletin en gelişmiş sanayi kolu değirmenciliktir. Nehirleri bol olan bu eyâlette tahrir defterlerinde “âsiyâb” olarak adlandırılan toplam 1162 değirmen faaliyet göstermekteydi. Bu değirmenlerden yıllık hasıl olunan vergi 146.420 akçe olmuştur. Eyâlette ayrıca ding adlanan “Pirinç değirmenleri” vardı. Bunların sayı 219 olup vergisi 74.290 akçe idi.

Gence-Karabağ Eyâleti’nin merkezi olan Gence Büyük İpek Yolu üzerinde yerleşmiş olup bölgenin stratejik noktalarından idi. “Hazine” anlamını taşıyan bu şehir Cin ve Avrupa arasında bir “köprü” idi.

Anahtar Kelimeler: Gence, Karabağ, Değirmen, Ding, Mumhane, Dabbaghane

ABSTRACT

In our article, after listing the archival documents about Gence-Karabakh region, we provided brief information about “the detailed state recordings of Gence-Karabakh region“ dated 1727. By using the state recordings, we examined the social facilities such as: water resources, water and ding mills and technical establishments like: mosque, mumhane, dye house, soapery, dabaghane copper shops of the first half of XVIII century.

In the first half of XVIII century, the most advanced industry was milling. The province with abundant rivers had 1162 mills that was named as “âsiyâb” The annual income from this meals was 146.420 akche. In the province there was rice mills that was known as ding mills. The number of such mills was 219 and the tax taken from them totalled 74.290 akche.

* Bağımsız Araştırmacı, dryasar5@hotmail.com
10.17498/kdeniz.297898

Gence, the centre of Gence-Karabakh province was situated on the silk road and at the most strategic points of the region. Genca, that means treasure was a bridge between China and Europe.

Key Words: Gence, Karabag, Mill, Ding, Mumhane, Dabaghane.

АННОТАЦИЯ

В нашей статье приведен перечень архивных данных, касающихся Гянджинско-Карабахского эялета. После этого даны короткие сведения о «Пространном реестре Гянджинско-Карабахского эялета», датированным 1727 годом. Используя материалы реестра, выявлены водные ресурсы провинции в первой половине XVIII века. Кроме этого, в нашей работе эта статья дает информацию о следующих мастерских: мастерская для изготовления свечей, красильня, мастерская для изготовления мыла, кожевенная мастерская и мастерская для обработки меда. Это исследование включало в себя мечети, магазины, караван-сарай, пекарни, бани и другие социальные учреждения.

Занятие мельника было самым развитым видом промышленности в провинции в первой половине 18-го века. В этой провинции много водных ресурсов. На этих реках действовали 1162 водяные мельницы, которые в реестрах именовались как «асияб». Их годовой налог достигал 146.420 акче. В провинции кроме этого были динги, то есть мельницы для обработки риса, которые называли «рисовые мельницы». Их было всего 219 штук, а годовой налог 74.290 акче.

Центром провинции был город Гянджа-город сокровищ. Поскольку данный город находился на Великом Шелковом Пути, то он являлся важным стратегическим объектом и был «воротами» между Китаем и Европой.

Ключевые слова: Гянджа, Карабах, мельница, динг (мельница для обработки риса, мастерская для изготовления свечей, кожевенная мастерская.

GİRİŞ: GENCE-QARABAĞ BÖLGESİNDE YAPILAN TAHRİRLER VE BUNLARLA İLGİLİ DEFTERLER

Osmanlı Devrinde Gence-Karabağ Bölgesi'nde yapılan arşiv belgeleri İstanbul Başvekâlet Arşivi'nde ve Ankara Tapu-Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadîme Arşivi'nde bulunmaktadır. Araştırmacılar için gerekli olduğunu düşünerek makalemizin giriş kısmında onları sıralamak istiyoruz:

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

1. Gence Eyâleti Timar İcmali, Katalog No: 96. Özel No: 253. Genel No: 532. Tarih: Hicri 1145 /Miladi 1732-1733 / Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, 2000: 63);

2. Ahvâl-i Kanun-ı Eyâlet-i Gence, Defter Numarası: 924. Tarihi: 1727 /1140/ (Barkan, 2001: 195-197);

3. Arasbar / Ersibar Gence, 903 Nolu Defter, 1140. Kanunnamesi var (Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, 2000: 101);

4. Dağistan (Gence, Karabağ). 699 Nolu Defter (Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, 2010: 106);

5. Dızak, 699 Nolu Defter (Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, 2010: 107);

6. Gence, 699, 903 /1140/, 913/1145/, 914 /1146/ Nolu defterler (Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, 2000: 109);
7. Hakerl (Gence). 699 Nolu defter (Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, 2000: 110);
8. Verende (Gence). 699 Nolu defter (Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, 2000: 131).

Ankara Tapu-Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadîme Arşivi

Defter-i İcmâl-ı Gence, Yeni Sıra No: 373, Fon Kodu: TKG. KK.TTd.373, Defter Eski No: 69, Defterin Türü: İCMÂL, Liva / Sancak: Defter-i İcmâlî Gence, Tarih: 1144, Varak Sayısı: 101, Ebad: 16 x 44 (Kuyûd-ı Kadîme Arşivi, 2012: 149).

1727 Tarihli Gence-Karabağ Eyâleti Tahrir Defteri

Osmanlı Devleti'nde vergi amaçlı yapılan tahrirlerde kolaylık olsun diye eyaletler sancaklara, kazalara, nahiyelere ve köylere ayrılmaktaydı. 1727 Tarihli "Gence-Karabağ Eyâleti" Tahrir Defteri'nde idari taksimat "kaza, nahije, köy" ve "sancak, nahije ve köy" şeklindedir. İdari taksimata göre eyalet iki kaza, beş liva /sancak/ ve 37 nahiyeden ibarettir. Merkezi Gence olan eyaletin kaza, liva /sancak ve nahiyeleri şunlardır:

I. Gence Kazası Nahiyeleri: 1. Gencebasan, 2. Sungurabad, 3. Şemkürbasan, 4. Kürekbasan, 5. Küçük Kürekbasan, 6. Büyük Kürekbasan, 7. Şüturbasan, 8. Talış, 9. Gülüstan, 10. Yevlag Karamanlı, 11. Dangı.

II. Hılhına Livası Nahiyeleri: 1. Hılhına, 2. Hasansuyu, 3. Tavus, 4. Akıncı, 5. Esrik, 6. Karakaya, 7. Türkenler, 8. Yukarı Zeyem, 9. Aşağı Zeyem.

III. Berde Livası Nahiyeleri: 1. Berde, 2. İncerud, 3. Sir, 4. Bayat.

IV. Bergüşad Livası Nahiyeleri: 1. Bergüşad, 2. Dizag, 3. Zarıs, 4. Keştasf.

V. Arasbar Livası Nahiyeleri: 1. Arasbar, 2. Hekeri.

VI. Lori Kazası Nahiyeleri: 1. Güney, 2. Kuzay

VII. Çulender Livası. Nahiyesi Yok.

VIII. Livası Belli Olmayan Nahiyeler: 1. Haçın Sığnag, 2. Çelaberd, 3. Keşteşek, 4. Verende Sığnag, 5. Köçez (Gence-Karabağ, 2000: 9-11).

GENCE-KARABAĞ EYALETİ'NDE SU KAYNAKLARI

Su, "hayatın kaynağı" veya da "varlığın özü" gibi en değerli sıfatları taşımaktadır (Karademir, 2014: s. 189). Allah'ın "yaşayan her canlıyı sudan yarattı" sözleri bilimsel dünyanın evrensel olma gerçeğini dile getirmektedir (Muhammed Esed, 1999: 651). Kur'an Kerim'de suyun 69 defa zikredilmesi onun son derece önemli olduğunu göstermektedir. Bu yüzden tüm toplumlarda olduğu gibi Osmanlıda da su büyük öneme sahipti. Şehir sokaklarında çeşmelerin yapılması, cami, mescit, medrese, han ve hamamlara suların getirilmesi suyollarına verilen önemi aksettirmektedir. Fatih Sultan Mehmet zamanında Su Nezaretinin kurulması ve onun başına Su Nazırı'nın getirilmesi suya verilen önemim en büyük bir göstergesidir (İlhan, 2008: 43). Su Nazırı görevleri hakkında II. Mahmut Dönemi kanunnâmelerinde de rastlamaktayız (Akgündüz, 2016: 955).

Gence-Karabağ Eyâleti'nde akan suların bol olduğu eyalet kanunnâmesinde zikrolunmuştur (Gence-Karabağ, 2000: 25; Akgündüz, 2016: 548; Barkan, 2001: 195). Bu suların istifade edenler Safevi döneminde toprak sahibine dörtte bir öşür verdikten sonra, ark sahibine de on beşte bir behre vermekteydi. Osmanlı döneminde de aynı usul devam etmekteydi (Gence-Karabağ, 2000: 25; Akgündüz, 2016: 548; Barkan, 2001: 195). Bölgedeki akarsuları incelediğimizde tarihçilerin Osmanlı medeniyetine ait ettiği "su medeniyeti" (Coşkun, 2008) sözlerini Gence-Karabağ Eyâleti'ne de aynen söyleyebiliriz. Eyâletin kaza, sancak ve nahiyelere göre akarsuları aşağıda gösterilmiştir

Gence Kazası Akarsuları

Gencebasan Nahiyesi Suları: Uğurlu¹, Arasbar, Zorveli, Yoğunark, Guşgara, Kür, Garasu, Topçubaşı nâm-ı diğer Aşağı X. a. s. v. i. Seylan, Şemkürrek, Guymaklı, Ceyikli, Esbekürrek, Üçtepe, Çanakçı Gereççe Gölü, Fazıl çayları ve nahiyede bulunan çok sayıdaki arklar (Gence-Karabağ, 2000: 31-71).

Şemkürbasan Nahiyesi Suları: Şeyh Kemal, Guralar, Gavallı², Erzni, Garamanlı, Gödek, Ağca ark, Gazan Seideddin, Şeyhler, Uzuntala, Kürdeşin, Galacık, Gehreman, Aşıklı, Sededdin, Gazan, Keyanşah, Garakesik, Mehrnâb nâm-ı diğer Garaark, Garasu, Garaark çayları (Gence-Karabağ, 2000: 81-104).

Kürekbasan Nahiyesi Suları: Ağcabey, Zazalı, Suahan, Sirac, Hezarehmed, Kürek, Bazargâh mezrası suyu, Çekerlisu, Nökerli, Kelek arki, Beşirban, Kelek, Biran, Sorlug (Gence-Karabağ, 2000: 124-138).

Küçük Kürekbasan Nahiyesi Suları: Lemeşir, Molla İsmail, Arhatoy, M.t.a.l.g.e, Dilçe, Molla İsmayılı³, Lembeşir⁴, Kurt, Kürek⁵, Cürekân, Ziban, Garasu (Gence-Karabağ, 2000: 142-152).

Şütürbasan Nahiyesi Suları: Goran, Şütür, Baltaşın, Arklar⁶, Ayışehim, Reggal, İşan, Dirdevan, Hemzeli, Terter (Gence-Karabağ, 2000: 157-170).

Yevlag-Karamanlı Nahiyesi Suları: Garğılı, Gumlak, Garatepe, Köşk, Yarsiyan, Sagavan, Kür, Künde⁷ (Gence-Karabağ, 2000: 180-191).

Dangı Nahiyesi Suları: Seyfili, Elikent, Elibey çay, Mürşitli, Laleli⁸, Mülavi, Dereşter, Yoğunark, Mehemedeli, Dangı (Gence-Karabağ, 2000: 194-204).

Hilhına Livası Akarsuları

Hilhına Nahiyesi Suları: Kür Nehri, Yalnızagaç, Hesensuyu, Köçteker, Garadağlı arkları (Gence-Karabağ, 2000: 237).

Tavus Nahiyesi Suları: Kür Nehri, Sunam Arki (Gence-Karabağ, 2000: 248).

Akıncı Nahiyesi Suları: Esrik ve Gacar Arkları (Gence-Karabağ, 2000: 252).

Aşağı Zeyem Nahiyesi Suları: Derbent⁹ (Gence-Karabağ, 2000: 272).

Berde Livası Akarsuları

Berde Nahiyesi Suları: Sarı çay, Lodi, Terterbasan, Güney Terter, Garasu, Horus, Govacıg, Garasu, Terter, Dil, Dilögreyen, Divanlı, Ademabad, Pişkabad, Çurtek (Gence-Karabağ, 2000: 284-306).

Berde Nahiyesi Arkları: Sarı Arki (Gence-Karabağ, 2000: 284).

İncerud Nahiyesi Suları: Eminabad, İnce, İncebasan, Şilek, İncebasan, Seydilan, Kelenter¹⁰, Garasu (Gence-Karabağ, 2000: 307-313).

¹ Defterde “Uğurlu arki’nin yıl boyu suvarılma” şerhi bulunmaktadır.

² Defterde “Gavallı çayı ile suvarılır” şerhi bulunmaktadır.

³ Ballica köyünün Molla İsmail suyunun beşte birini kullanmak hakkı var

⁴ Ballica köyünün Molla İsmail suyunun beşte birini kullanmak hakkı var

⁵ Küçük Tut köyü Kürek çayının yarısından istifade etme hakkı vardır

⁶ Dehyekin köyü tüm arkların suyundan her ay üç gün üç gece istifade etme hakkı vardır

⁷ Künde köyü halkı Künde çayının beşte birinden istifade etme hakkı vardır.

⁸ Bu çay Kür Nehri’nin karşısındadır.

⁹ Derbent Nehri üzerinde üç değirmen faaliyet göstermektedir.

Sir Nahiyesi Suları: Sir, Terter, Garasu, Küthan, Terterbasan, Farfar, Haçin, Hindi çayı, Bazarçıyan çayı, Üzerken çayı, Keriz Çayı, Terane Çayı, Kolan çayı (Gence-Karabağ, 2000: 314-341).

Haçin Nahiyesi Suları: Kender, Farfar, Safguyulu (Gence-Karabağ, 2000: 342-362).

Keştete Nahiyesi Suları: Seyid Sultan, Yarımcalı, Dirhinek, Döyüler, Gazı, Daş, Alagöl, Hak, Cadevi, Tusi, Hoşaman, Efsunlu, Koyunlu Mahmudlu, Şeheregider, Süm'a, Acıtala, Garağac, Gunduzcu, Şeyhler, Kerkiler, Keleki (Gence-Karabağ, 2000: 374-379).

Dizag Nahiyesi Suları: Garahatunabad, Küçük Daban (Gence-Karabağ, 2000: 422).

Elat Tayfaları ve Toplulukları Suları: Kür Nehri, Köndelen çayı, Soyugaş, Sarıcan, Şahbad, Gülbar, Hesenenek, Çereken, Hatunabad, Küçük Daban, Kelekiarkı çayı, Doğalan, Zeliyan, Kemalkent çayı, Kelli, Revnsig, Guru çayları, Han arkı, Soyugaş arkı (Gence-Karabağ, 2000: 436-451).

Otuz İki Tayfa Suları: Yatalı, Hacitar, Köçevan, Yazır, Kotan, Keleki, Hesenenek, İnce, Düznek, Gabarta çayları, Kür Nehri, Doyuran, Han, Aldaş arkları (Gence-Karabağ, 2000: 453-464).

Lori Kazası Suları: Mecit, Babahan, Halvarud çayları (Gence-Karabağ, 2000: 535-566).

GENCE-KARABAĞ EYALETİ'NDE TEKNİK İŞLETMELER

İnsanoğlunun, günümüze kadar yaptığı en önemli icatlardan biri değirmenlerdir. Yerleşik hayat tarzına gelen insanlar beslenme için tahıl yetiştirmeleri ve bu tahılın un haline getirmeleri gerekmektedir. İşte değirmenlerin icadı bu önemli ihtiyacı gidermiş bulunmaktadır.

Değirmen ve bezirhaneler incelediğimiz dönemde Gence-Karabağ Eyâleti'de faaliyet gösteren teknik işletmelerdendir. Bölgedeki değirmenlerin su ile çalışan türden (asiyâb) olduğu defter kayıtlarından görülmektedir. Bazı değirmenlerin şahıs adıyla adlandırılması onların özel mülk olduğunun bir kanıtıdır.

Gence-Karabağ Eyâleti'nde bulunan değirmenler çalışmaları bakımından ikiye ayrılır; 1. Su değirmenleri, 2. Ding değirmenleri. Su değirmenleri zahire öğütmek için inşa edilmiş değirmenlerdir. Ding değirmenleri ise ziraî ürünlerden çeltiği kabuğundan ayıran su ve at gücü ile çalışan değirmenlerdir. Bu değirmenler çeltiği pirinç haline getiren taş değirmenleridir (Emecen, 1999: 259). Onlara "Pirinç Dingi" de denmektedir. Pirinç dingleri ilk dönem çeltik fabrikaları olarak da adlandırılabilir (Yurtseven, 2013: 8).

Osmanlı tahrir defterlerinde değirmenlerden alınan vergiler resm-i asiyâb olarak kaydedilmiş olup çalıştıkları süreye göre sınıflandırılmıştır. Bunlar yıllık, 6 aylık, ve 3 aylık olarak defterlerde yıl yürür, 6 ay yürür, 3 ay yürür şeklinde ifade edilmiştir. Kanunnâmede yıl çalışanlardan 60 akçe, 6 ay çalışanlardan 30 akçe ve 3 ay çalışanlardan 15 akçe alınmaktaydı. Gence-Karabağ Eyâleti tahrir defterinde karyelerdeki (köylerdeki) değirmenlerin sayısı ve ödedikleri yıllık vergi miktarları kaydedilmiştir. Bu kayıtlara göre her değirmenden alınan yıllık vergi miktarı 120 akçe olmuştur.

Gence Kazası'nda Su Değirmenleri

Tahrir yapıldığı dönemde Gence Kazası Gence-Karabağ Eyâleti'nin mevcut iki kazasından birincisidir. Osmanlı Devleti'nde "kazâ, ticarî ve kültürel üstünlüğü ile çevrenin merkezi olmuş bir kasaba veya şehir ile, böyle bir topluluk merkezini çevrelemiş köylerin

¹⁰ Kelenter çayının diğer adı İncedir.

teşkil ettiği idarî bir birliktir” (Ünal, 1989: 50). Gence Kazası 11 nahiyeden oluşmuş ve bu nahiyeler de köy, mezra, kışlak, yatak ve yaylaklardan teşkil olunmuştur. Gence Kazası’nda toplam 467 değirmen faaliyet göstermekteydi. Bu değirmenlerden yılda elde edilen gelir 56.940 akçe teşkil etmekteydi. Gence-Karabağ Eyâleti Kanunnâmesi’ne göre her değirmenden bir kuruş¹¹ alınması kanunla öngörülmüştür (Akgündüz, 2016: 549; Gence-Karabağ, 2000: 26).

Gencebasan Nahiyesi Değirmenleri

Gencebasan, Gence Kazası’nın birinci nahiyesi olarak defter kayıtlarından görülmektedir. Nahiyeye toplam 69 köy, 10 mezra 9 yataktan teşkil olunmuştur. Nahiyede toplam 127 adet değirmen faaliyet göstermekteydi. Bu değirmenlerden yılda toplam 15.300 akçe vergi alınmaktaydı (Tablo 1).

Tablo 1: Gencebasan Nahiyesi’nin Köylere Göre Değirmenleri ve Vergileri

No	Karye	Adet	Akçe
1	Kilise Köyü	32	[3.840] ¹²
2	Ziyatlı köyü, Salehli Köyü’nde Dostu’nun Değirmeni	2	240
3	Karlız ebanlı köyü	2	240
4	Sarbanlar köyü, Arasbar çayı sahilinde	2	240
5	Xanlıklar köyü, Zorveli çayı sahilinde	1	120
6	Erebli köyü, diğer adı Laleler. Medineli adı ile tanınır. Yorğun ark kenarında	2	240
7	Cuket köyü Kilse köyü yakınında	4	480
8	Gurban Hacı, Guşgara çayı kenarında	2	240
9	Gadılı köyü, Kür nehri sahilinde	4	840
10	Ocağlı köyü, Buhara adı ile tanınır. Garasu yakınında. Hezreti Şehriyarın /Sultan III. Ehmed’in/ mügeddes came vakıflarından	1	[120]
11	Girzan köyü	[3]	360
12	Pir Hebib, diğer adı Sarbanlar	2	240
13	Ehmedbeyli köyü Topçubaşı çayı sahilinde. Çayın diğer adı Aşağı X.a.s.v.i.	[1]	120
14	Şahseven, nam-ı diğer Aliabat. Guşgara çayı sahilinde	2	240
15	Salehli, Guşgara çayı sahilinde	2	240
16	Fadıllı, Guşgara sahilinde	3	360
17	Gırıglı, Guşgara sahilinde	1	120
18	Gurtlu, Guşgara sahilinde	1	120

¹¹ Bir kuruş 120 akçeye eşittir.

¹² Braketteki rakamlar bazen değirmenlerin sayına göre göre vergi miktarı, bazen de vergiye göre değirmen sayısı tarafımızca belirtilmiştir.

19	Tavlalı, Garasu sahilinde	2	240
20	İmamlı /Sultan III. Ahmed'in Gence comesi vakıflarından	6	720
21	Çoban Abdallı, Seylan çayı kenarında	5	600
22	Düldül Mezrası /Şambayadı köyüne yakın/	[1]	120
23	Şamyeri nam-ı diğer Allahabad, Şemkürek çayı sahilinde	3	360
24	Hedikler mezrası,	5	600
25	Yusifbine mezrası	1	120
26	Sofular, Guymaglı çayı sahilinde	1	120
27	Alıhlı, Ceyikli çayı sahilinde	4	480
28	Esbekürek, Esbekürek çayı kenarında	4	480
29	Gaftepe	[2]	240
30	Emiryar	2	240
31	Yukarı Bayan	[4]	480
32	Quşçu	4	480
33	Covdar	2	240
34	Behşik	[2]	120
35	Sarhoş	4	480
36	Savur	3	180
37	Me'deni Zac	5	600
Toplam		127	15.300

Kaynak: Gence-Karabağ, 2000: 30-71.

Sungurabad Nahiyesi Değirmenleri

Sungurabad, Gence Kazası'nın ikinci nahiyesidir. Nahiyede toplam 17 köy bulunmaktadır. Bu köylerden 12'sinin tam tahrir dökümü verilmiş, 5 köy ise kimsesiz olarak kayıtlara geçmiştir. Nahiyenin 7 köyünde toplam 22 adet değirmen faaliyet göstermekte olup bunlardan yıllık 3.240 akçe vergi alınmaktaydı (Tablo 2).

Tablo 2: Sungurabad Nahiyesi'nin Köylere Göre Değirmenleri ve Vergileri

No	Karye	Adet	Akçe
1	Sungurabad	6	720
2	Garakeşiş	[1]	120
3	Desteyur	4	480
4	Zenzehal	5	1200
5	Gedemiş	2	240
6	Çanagçı	[2]	240

7	Derebeyli, diğer adı Çay. Ağ körpünün yanında	[2]	240
Toplam		22	3240

Kaynak: Gence-Karabağ, 2000: 73-78.

3. Şemkürbasan Nahiyesi Değirmenleri

Şemkürbasan Nahiyesi'nin 75 vergi ünitesi bulunmaktadır. Nahiye 72 köy, 1 mezra ve 2 yaylaktan teşkil olunmuştur. Nahiyyede toplam 88 adet değirmen faaliyet göstermekteydi. Bu değirmenlerden yılda toplam 10.080 akçe vergi alınmaktaydı (Tablo 3).

Tablo 3: Şemkürbasan Nahiyesi'nin Köylere Göre Değirmenleri ve Vergileri

No	Karye	Adet	Akçe
1	Minare	1	120
2	Molla Gedim	5	720
3	Mefruzlu	1	120
4	Mamağanlı	2	240
5	Küçük Bozdoğanlı	[1]	120
6	Seyfeli köyü ve onun Halifeli Mahallesi	4	480
7	Çırğıl	2	240
8	Kotancı	2	240
9	Gızılhacılı	2	240
10	Otakçı	1	120
11	Büyük Bozdoğanlı	4	480
12	Hılhına	2	240
13	Galacık	[1]	120
14	Garazığ Eymirli	[2]	240
15	Alpağud	2	240
16	Eylemezli	1	120
17	Molla Döyeni	[1]	120
18	Giyaslı	10	1200
19	Gılıcbeyli	2	240
20	Goca İsmayıl	2	240
21	Küçük Alabaşlı	10	600
22	Erebler	1	120
23	Talış	2	240
24	Tekneli ve Ohçulu	2	240
25	Büyük Alabaşlı	[2]	240
26	Kiçikli	[2]	240

27	Arğınlı	1	120
28	Cimeon	4	480
29	Yenicebazar ve Çadırçı	2	240
30	Ağcaköy köyü ve Gülyeter mezrası	3	360
31	Barsum	[4]	480
32	Barun	[2]	240
33	Galakend	[2]	240
34	Çamagçı	3	360
Toplam		88	10.080

Kaynak: Gence-Karabağ, 2000: 79-123.

4. Kürekbasan Nahiyesi Değirmenleri

Kürekbasan Nahiyesi'nde 23 vergi ünitesi bulunmaktadır. Bunlar; tam vergi dökümü olan 13 köy, 7 mezra ve üç yaylaktan ibarettir. Mezraların dördünün tam tahrir dökümü verilmiştir. Nahiyenin 10 köyünde toplam 52 adet değirmen faaliyet göstermekte olup bunlardan yıllık 6.240 akçe vergi alınmaktaydı (Tablo 4).

Tablo 4: Şemkürbasan Nahiyesi'nin Köylere Göre Değirmenleri ve Vergileri

No	Karye	Adet	Akçe
1	Ağcabey	[1]	120
2	Kürd Sefi	[2]	240
3	Seraçan nam-ı diğer Eyerçi	10	1200
4	Hezarehmed	10	1200
5	Bulyar mezrası	[1]	120
6	Garadağlı bilinen Bazargah mezrası	[4]	480
7	Şeyhler	[3]	360
8	Kelek	[8]	960
9	Mö'temend	[3]	360
10	Sorlug Ceğirli	10	1200
Toplam		52	6.240

Kaynak: Gence-Karabağ, 2000: 124-140.

5. Küçük Kürekbasan Nahiyesi Değirmenleri

Küçük Kürekbasan Nahiyesi'nde 29 vergi ünitesi bulunmaktadır. Bunlar; tam vergi dökümü olan 14 köy, 9 mezradan ibarettir. Mezraların üçünün tam tahrir dökümü verilmiştir. Nahiyenin 11 köyünde toplam 40 adet değirmen faaliyet göstermekte olup bunlardan yıllık 4.800 akçe vergi alınmaktaydı (Tablo 5).

Tablo 5: Küçük Kürekbasan Nahiyesi'nin Köylere Göre Değirmenleri ve Vergileri

No	Karye	Adet	Akçe
1	Garabirli cemaatı Lemeşir köyü yakınlığında	3	360
2	Molla İsmail	3	360
3	M.t.a.l.g.a. köyü	1	120
4	Sulurasanlı	2	240
5	Balıca	2	[240]
6	Bozdoğanlı	4	480
7	Ziban	3	360
8	Toden	2	240
9	Yukarı ve Aşağı Günyan	[10]	1200
10	Dulus, Çanagçı ve Tagül mezraları	8	960
11	Toğanabad	[2]	240
Toplam		40	4.800

Kaynak: Gence-Karabağ, 2000: 143-155.

6. Büyük Kürekbasan Nahiyesi - Bu nahije ile ilgili tercüme kitabında bilgiler bulunmamaktadır.

7. Şütürbasan Nahiyesi Değirmenleri

Şütürbasan Nahiyesi'nde 18 vergi ünitesi bulunmaktadır. Bunlar; tam vergi dökümü olan 16 köy, iki kışlaktan ibarettir. İki kışlağın da tam tahrir dökümü verilmiştir. Nahiyenin 17 köyünde toplam 52 adet değirmen faaliyet göstermekte olup bunlardan yıllık 6.960 akçe vergi alınmaktaydı (Tablo 6).

Tablo 6: Şütürbasan Nahiyesi'nin Köylere Göre Değirmenleri ve Vergileri

No	Karye	Adet	Akçe
1	Yukarı Goran	10	1800 ¹³
2	Aşağı Goran	2	360
3	Şütür	5	600
4	Baltaşın	2	240
5	Dehyekin	1	120
6	Ayışehim	2	240
7	Reggal ?	1	120
8	İşan	1	120
9	Hasse ve Kuzay Maksut köyleri	1	120

¹³ Vergisi fazla

10	Molla Veledli nam-ı diğer Gahtut	2	240
11	Kehriz	1	120
12	Garğıcıg	2	240
13	Hemzeli	2	240
14	Dirdavan	2	240
15	Hemzeli cemaati	6	720
16	Yeniarh	10	1200
17	Zeyve	2	240
Toplam		52	6.960

Kaynak: Gence-Karabağ, 2000: 157-170.

8. Taliş Nahiyesi Değirmenleri

Taliş Nahiyesi'nde 12 vergi ünitesi bulunmaktadır. Bu ünitelerin tümünün tam tahrir dökümü verilmiştir. Nahiyenin dört köyünde; Taliş'ta 5, Nnurus'ta 10, Erkeç'te 5, Buzlug'da 2 adet olmakla toplam 22 adet değirmen faaliyet göstermekteydi. Bunlardan elde edilen yıllık vergi 2.640 akçe idi (Gence-Karabağ, 2000: 171-175).

9. Gülüstan Nahiyesi Değirmenleri

Gülüstan Nahiyesi'nde dokuz vergi ünitesi bulunmaktadır. Bu ünitelerin altısının tam tahrir dökümü verilmiş ve üçünün ise kimsesiz köylerden ibaret olduğu kayıtlardan belli olmaktadır. Nahiyenin üç köyünde; Garaçınar'da 2, Ağcakendi Oğul'da 10, Ağcakende Balıca'da 5 adet olmakla toplam 17 adet değirmen faaliyet göstermekteydi. Bunlardan elde edilen yıllık gelir 2.040 akçe idi (Gence-Karabağ, 2000: 177-179).

10. Yevlag Garamanlı Nahiyesi Değirmenleri

Yevlag Garamanlı Nahiyesi'nde toplam 9 vergi ünitesi bulunmaktadır. Bunlardan 8'i köy ve biri mezradır. Bu ünitelerin tümünün tam tahrir dökümü verilmiştir. Nahiyenin 8 köyünde toplam 27 adet değirmen faaliyet göstermekte olup bunlardan yıllık 3.240 akçe vergi alınmaktaydı (Tablo 7).

Tablo 7: Yevlag Garamanlı Nahiyesi'nin Köylere Göre Değirmenleri ve Vergileri

No	Karye	Adet	Akçe
1	Bük	2	240
2	Gumlag	2	240
3	Kiçik Qratepe	2	240
4	Yukarı Garatepe	2	240
5	Köşk	5	600
6	Yarsiyen	5	600
7	Sagavan	7	840
8	Künde ?	2	240
Toplam		27	3.240

Kaynak: Gence-Karabağ, 2000: 180-191.

11. Dangı Nahiyesi Değirmenleri

Dangı Nahiyesi'nin toplam 17 vergi ünitesi bulunmaktadır. Nahiyede toplam 17 köy, 2 havza bulunmaktadır. On beş köyün tam tahrir dökümü verilmiş ve iki köy ise kimsesiz durumdadır. Tahrir dökümü verilmiş 15 köyün 12'sinde toplam 20 değirmen faaliyet göstermekteydi. Bu değirmenlerden yılda toplam 2.400 akçe vergi alınmaktaydı (Tablo 8).

Tablo 8: Dangı Nahiyesi'nin Köylere Göre Değirmenleri ve Vergileri

No	Karye	Adet	Akçe
1	Samuh	3	360
2	Seyfeli	1	120
3	Elikend	1	120
4	Hüzkar? nam-ı diğer Yellengücü	2	240
5	Sahlamça	1	120
6	Mürşidli	1	120
7	Alpağud	3	360
8	Laleli	1	120
9	Mülayi ?	2	240
10	Dereşter	1	120
11	Yoğunarh	2	240
12	Mehemmedeli	2	240
Toplam		20	2.400

Kaynak: Gence-Karabağ, 2000: 194-203.

Hılhına Livası Değirmenleri

Hılhına Nahiyesi Değirmenleri

Hılhına Nahiyesi'nin toplam 27 vergi ünitesi bulunmaktadır. Bunlar; biri şehir, 24'ü köy, bir mezra ve bir kışlaktan ibarettir. Bir şehir, on dört köy ve kışlağın tam tahrir dökümü verilmiştir. Yedi köy ve bir mezranın ise yıllık vergi kayıtlara geçmiştir. Tahrir dökümü verilmiş 17 köyün 8'de toplam 31 değirmen faaliyet göstermekteydi. Bu değirmenlerden yılda toplam 3.720 akçe vergi alınmaktaydı (Tablo 9).

Tablo 9: Hılhına Nahiyesi'nin Köylere Göre Değirmenleri ve Vergileri

No	Şehir, Karye	Adet	Akçe
1	Hılhına Şehri	7	840
2	Garılı /İbrahim Hacılı Cemaatı/	6	720
3	Morul'a tabi Miraşık köyü	6	720
4	Hissedar	1	120
5	Aşağı ve Yukarı Düyerli	2	240

6	Küçük Eyyublu	[2]	240
7	Cuğullu	[2]	240
8	Paşalı	5	600
Toplam		31	3.720

Kaynak: Gence-Karabağ, 2000: 207-221.

Hesensuyu Nahiyesi Değirmenleri

Hesensuyu Nahiyesi'nin toplam 45 vergi ünitesi bulunmaktadır. Bunlar; 44 köy ve bir kışlaktan ibarettir. On sekiz köyün tam tahrir dökümü verilmiştir. Yirmi altı köy ve bir kışlağın ise yalnız yıllık vergisi kayıtlara geçmiştir. Tahrir dökümü verilmiş 18 köyün 7'de toplam 15 değirmen faaliyet göstermekteydi. Bu değirmenlerden yılda toplam 3.000 akçe vergi alınmaktaydı (Tablo 10).

Tablo 10: Hesensuyu Nahiyesi'nin Köylere Göre Değirmenleri ve Vergileri

No	Karye	Adet	Akçe
1	Uğurlu	[1]	120
2	Velirza	1	120
3	Tatılı	3	720
4	Emirgulu	2	480
5	İmamgulubey	5	1200
6	Muharahaç	2	240
7	Haçbulag	1	120
Toplam		15	3.000

Kaynak: Gence-Karabağ, 2000: 225-235.

Tavus Nahiyesi Değirmenleri

Tavus Nahiyesi'nin toplam 32 vergi ünitesi bulunmaktadır. Bunlar; 26 köy, bir mezra, bir yaylak ve dört kışlaktan ibarettir. On köyün tam tahrir dökümü verilmiştir. Bu on köyde toplam 33 değirmen faaliyet göstermekteydi. En çok değirmeni olan Gülacı köyüdür. Bu köyde 6 değirmen çalışmaktaydı. Çalıştırılan değirmenlerden yılda toplam 4.800 akçe vergi alınmaktaydı (Tablo 11).

Tablo 11: Tavus Nahiyesi'nin Köylere Göre Değirmenleri ve Vergileri

No	Karye	Adet	Akçe
1	Gacareli	2	240
2	Tavus köyü ve Söyen? mezrası	7	1680
3	Elibeyli	2	240
4	Dürrehan	2	240
5	Musa Köyü ve Musa mezrası	2	240
6	Galatavus köyü ve Çay Mahallesi	5	600
7	Erebli köyü	2	[240]

8	Garahanlı köyü	3	[360]
9	Gülacı	6	720
10	Girzan	2	240
Toplam		33	4.800

Kaynak: Gence-Karabağ, 2000: 240-250.

Akıncı Nahiyesi Değirmenleri

Akıncı Nahiyesi'nin toplam 17 vergi ünitesi bulunmaktadır. Bu vergi ünitelerinin tümü köylerden ibarettir. Altı köyün tam tahrir dökümü verilmiştir. On bir köy ise boş ve kimsesiz olup onların yalnız vergi hasılatı kayıtlara geçmiştir. Tahriri yapılmış altı köyün üçünde; Digatedis, Cüretan ve Guşçu köylerinde ikişer olmakla toplam altı değirmen bulunmaktadır. Bu değirmenlerden 480 akçe vergi alınmaktaydı. Kayıtlardan 1 değirmen için 120 akçe alındığı belirtilmiştir (Gence-Karabağ, 2000: 252-253).

Esrik ve Yal Nahiyesi Değirmenleri

Esrik ve Yal Nahiyesi toplam 16 vergi ünitesinden ibarettir. Bu ünitelerin tümünü köyler teşkil etmektedir. Köylerin beşinin tam tahrir dökümü verilmiştir. On bir köy ise boş ve kimsesizdir. Nahiyenin yalnız Ağbulak köyünde yıllık vergisi 200 akçe olan iki değirmen faaliyet göstermekteydi. (Gence-Karabağ, 2000: 257).

Karakaya Nahiyesi Değirmenleri

Karakaya Nahiyesi'nin toplam 25 vergi ünitesi bulunmaktadır. Bu vergi ünitelerinin tümü köylerden ibarettir. Dokuz köyün tam tahrir dökümü verilmiştir. On altı köy ise boş ve kimsesiz olup onların yalnız vergi hasılatı kayıtlara geçmiştir. Tahriri yapılmış dokuz köyün altısında toplam 11 değirmen bulunmaktadır. Yıllık vergilerinin toplamı 1320 akçe vergi alınmaktaydı (Tablo 12).

Tablo 12: Karakaya Nahiyesi'nin Köylere Göre Değirmenleri ve Vergileri

No	Karye	Adet	Akçe
1	Göyercin	2	240
2	Kartala. Soğanlıg ve Gül mezraları	2	240
3	Kilse	1	120
4	Halilkend	2	240
5	Emirxeyir	2	240
6	Çaykent köyü ve Kocakend mezrası	2	240
Toplam		11	1.320

Kaynak: Gence-Karabağ, 2000: 260-265.

Türkenler ve Yukarı Zeyem Nahiyeleri

On dokuz vergi ünitesi olan Türkenler ve Yukarı Zeyem Nahiyeleri'nde değirmenler bulunmamaktadır.

Aşağı Zeyem Nahiyesi Değirmenleri

Aşağı Zeyem Nahiyesi'nin toplam 14 vergi ünitesi bulunmaktadır. Bu vergi ünitelerinin tümü köylerden ibarettir. Yedi köyün tam tahrir dökümü verilmiştir. Yedi köy

ise boş ve kimsesiz olup onların yalnız vergi hasılatı kayıtlara geçmiştir. Tahriri yapılmış yedi köyün beşinde toplam on değirmen bulunmaktadır. Senelik vergilerinin toplamı 1.200 akçe idi (Tablo 13).

Tablo 13: Aşağı Zeyem Nahiyesi'nin Köylere Göre Değirmenleri ve Vergileri

No	Karye	Adet	Akçe
1	Kamandar köyü / Derbend Çayı kenarında 3 değirmen/	[2]	240
2	Çardaglı	2	240
3	Çaker	2	240
4	Gazancı	2	240
5	Zade	2	240
Toplam		10	1.200

Kaynak: Gence-Karabağ, 2000: 272-275.

Berde Livası Değirmenleri

Berde Nahiyesi Değirmenleri

Berde Nahiyesi'nin toplam 44 vergi ünitesi bulunmaktadır. Bunlar; bir şehir, bir mezra, üç kışlak ve 39 köyden ibarettir. Köylerin 32'nin tam tahrir dökümü verilmiş ve 7 köy ise boş ve kimsesiz olup onların yalnız vergi hasılatı kayıtlara geçmiştir. Tahriri yapılmış 32 köyün 17'de toplam 52 değirmen bulunmaktadır. Bu değirmenlerden toplam 6.240 akçe vergi alınmaktaydı (Tablo 14).

Tablo 14: Berde Nahiyesi'nin Köylere Göre Değirmenleri ve Vergileri

No	Karye	Adet	Akçe
1	Berde şehri	5	600
2	Bıçaglı köyü	2	240
3	Tebellüget /Garasu çayı kenarında	2	240
4	Kerane / Garasu çayı kenarında	4	480
5	Zeyneddin / Garasu çayı kenarında	2	240
6	Hesengaya / Terter çayı kenarında	5	600
7	Xatunabad / Garasu çayı kenarında	3	360
8	Mekke? Mezrası	3	[360]
9	Ademabad /Ademabad çayı kenarında	2	240
10	Biran / Garasu çayı kenarında	4	480
11	Nuri-zinet / Terter çayı sahilinde	2	240
12	Gaziyan / Terter çayı kenarında	2	240
13	Ebdülkerim / Terter çayı kenarında	2	240
14	Gücnü / Terter çayı kenarında	[3]	360
15	Guyualpağud Garaca / Terter çayı sahilinde	2	240

16	Menlik / Garasu ve Terterbasan çayları sahilinde	4	480
17	Çurtek / Çurtek çayı sahilinde	5	600
Toplam		52	6.240

Kaynak: Gence-Karabağ, 2000: 283-306.

İncerud Nahiyesi Değirmenleri

İncerud Nahiyesi'nin toplam 16 vergi ünitesi bulunmaktadır. Bunların tümü köylerden ibarettir. Bu köylerden dokuzunun tam tahrir dökümü verilmiştir. Yedi köy ise boş ve kimsesiz olup onların yalnız vergi hasılatı kayıtlara geçmiştir. Tahriri yapılmış 9 köyün 8'de toplam 29 değirmen bulunmaktadır. Bu değirmenlerden toplam 3.480 akçe vergi alınmaktaydı (Tablo 15).

Tablo 15: İncerud Nahiyesi'nin Köylere Göre Değirmenleri ve Vergileri

No	Karye	Adet	Akçe
1	Eminabad / Eminabad çayı kenarında	4	480
2	Gayacığ / İnce Çayı kenarında	2	240
3	Maralyan / ncebasan çayı kenarında	6	720
4	Şilek / Şilek çayı kenarında	4	480
5	Alacığ / İnce çayı kenarında	2	240
6	Borsunlu / Seydilan çayı kenarında	3	360
7	Göybuğa Garadağlı	5	[600]
8	Beyder İlhiçi gibi tanınan Garasu çayı kenarında	3	360
Toplam		29	3.480

Kaynak: Gence-Karabağ, 2000: 307-313.

Sir Nahiyesi Değirmenleri

Sir Nahiyesi'nin toplam 41 vergi ünitesi bulunmaktadır. Bunların tümü köylerden ibarettir. Bu köylerden 27'nin tam tahrir dökümü verilmiştir. On dört köy ise boş ve kimsesiz olup onların yalnız vergi hasılatı kayıtlara geçmiştir. Tahriri yapılmış 27 köyün 19'da toplam 58 değirmen bulunmaktadır. Bu değirmenlerden toplam 6.960 akçe vergi alınmaktaydı (Tablo 16).

Tablo 16: Sir Nahiyesi'nin Köylere Göre Değirmenleri ve Vergileri

No	Karye	Adet	Akçe
1	Mehriban köyü / Sir çayı kenarında	4	480
2	Yenice / Terter kıyısında	2	240
3	Şeyhbaba / Terter kıyısında	3	360
4	Deryabeyan / Garasu çayı kıyısında	2	240
5	Alpağud Eliabad	8	960
6	Köpderi / Garasu kıyısında	2	240
7	Alpağud Küthan / Küthan çayı kıyısında	4	480

8	Küthan / Küthan çayı sahilinde	2	240
9	Hesenabad	6	720
10	Gayı / Garasu Çayı kıyısında	2	240
11	Divararhı / Terter kıyısında	2	240
12	Sağiyarı / Terterbasan kıyısında	2	240
13	Siyahkolan / Terter kıyısında	3	360
14	Zahidşahbulağı / Terterbasan kıyısında	1	120
15	Seyidani-Merdexeyir / Terterbasan kıyısında	3	360
16	Yeni Hacıcilek / Terterbasan kıyısında	1	120
17	Büyük Heddi-Xelifet / Garasu kıyısında	4	480
18	Kiçik Heddi-Xelifet / Garasu kıyısında	2	240
19	Lemberan/Xaçın kıyısında / Ona tabe Gırğıllu	5	600
Toplam		58	6.960

Kaynak: Gence-Karabağ, 2000: 314-335.

Bayat Nahiyesi Değirmenleri

Bayat Nahiyesi'nin toplam 22 vergi ünitesi bulunmaktadır. Bunlar; 22 köy ve bir kışlaktan ibarettir. Bu köylerden beşinin tam tahrir dökümü verilmiştir. On altı köy ise boş ve kimsesiz olup onların yalnız vergi hasılatı kayıtlara geçmiştir. Tahriri yapılmış beş köyün tümünde toplam 22 değirmen bulunmaktadır. Bu değirmenlerden toplam 2.640 akçe vergi alınmaktaydı (Tablo 17).

Tablo 17: Bayat Nahiyesi'nin Köylere Göre Değirmenleri ve Vergileri

No	Karye	Adet	Akçe
1	Bayad köyü	8	960
2	Ağcabedi / Gazax çayı kenarında	8	960
3	Hesenabad ve Keriz köyleri	1	[120]
4	Hesenabad köyü Keriz çayı	3	360
5	Küredüz	[2]	240
Toplam		22	2.640

Kaynak: Gence-Karabağ, 2000: 336-339.

Livası Belli Olmayan Nahiyeler

Haçın Nahiyesi Değirmenleri

Haçın Nahiyesi'nde toplam 88 vergi ünitesi bulunmaktadır. Bunlar; 85 köy ve üç mezradan ibarettir. Bu köylerden 38'nin tam tahrir dökümü verilmiştir. Kırk yedi köy ise boş ve kimsesiz olup onların yalnız vergi hasılatı kayıtlara geçmiştir. Tahriri yapılmış 38 köyün tümünde toplam 41 değirmen bulunmaktadır. Bu değirmenlerden toplam 4.920 akçe vergi alınmaktaydı (Tablo 18).

Tablo 18: Haçın Nahiyesi'nin Köylere Göre Değirmenleri ve Vergileri

No	Karye	Adet	Akçe
1	Xuramut	2	240
2	Daşbaşı Derbadaran	3	360
3	Vağan Derbadaran	1	120
4	Gabarta	1	120
5	Gazancı / Ongelçeken adı ile tanınır	3	360
6	Carbatun	1	120
7	Ğarğar ,nam-ı diğer Ğarğarçay	2	240
8	Xaçinki ?	2	240
9	Curman	1	120
10	Bazarkend	2	240
11	Keşişkend	2	240
12	Dovşanlı	2	240
13	Yukarı Küledek ve Ağveng gibi tanınan Gansazar kilsesi	2	240
14	Yaycı	3	360
15	Medağis	1	120
16	Gızılğaya	1	120
17	Gışlag	2	240
18	Aşağı Küledek ve Veng	5	600
19	Xıncırızstan nam-ı diğer Helvi ?	2	240
20	Sarıkeşiş	2	240
21	Badara	1	120
Toplam		41	4.920

Kaynak: Gence-Karabağ, 2000: 342-361.

Çelaberd Nahiyesi Değirmenleri

Çelaberd Nahiyesi'nin toplam 25 vergi ünitesi bulunmaktadır. Bunların tümü köylerden ibarettir. Bu köylerden 23'ünün tam tahrir dökümü verilmiştir. İki köy ise boş ve kimsesiz olup onların yalnız vergi hasılatı kayıtlara geçmiştir. Tahriri yapılmış 23 köyün 19'da toplam 57 değirmen bulunmaktadır. Bu değirmenlerden toplam 6.840 akçe vergi alınmaktaydı (Tablo 19).

Tablo 19: Çelaberd Nahiyesi'nin Köylere Göre Değirmenleri ve Vergileri

No	Karye	Adet	Akçe
1	Yeniköy	3	360
2	Gıssaabad	10	1.200
3	Mehmanan	5	600

4	Nahçıvanik	3	360
5	Derabdul	2	240
6	Mirikend	3	360
7	Gülablı	2	240
8	Yuxarı Garabey	1	120
9	Aşağı Garabey	5	600
10	Uxnakerk	1	120
11	Yenice	2	240
12	Xur	2	240
13	Medağiz	2	240
14	Emirvan, nam-ı diğer Mekkeyolu Burundüz	2	240
15	Gazanlığı, nam-ı diğer İncedere	2	240
16	Hanreis	3	360
17	Hanreisin Ağhana	4	480
18	Gölyatag	3	360
19	Aşağı Gölyatag	2	240
Toplam		57	6.840

Kaynak: Gence-Karabağ, 2000: 363-373.

Keştek Nahiyesi Değirmenleri

Keştek Nahiyesi'nde toplam 28 vergi ünitesi bulunmaktadır. Bunların tümü köylerden ibarettir. Bu köylerden yedisinin tam tahrir dökümü verilmiştir. Yirmi bir köy ise boş ve kimsesiz olup onların yalnız vergi hasılatı kayıtlara geçmiştir. Tahriri yapılmış 7 köyün tümünde toplam 17 değirmen bulunmaktadır. Bu değirmenlerden toplam 2.040 akçe vergi alınmaktaydı (Tablo 20).

Tablo 20: Keştek Nahiyesi'nin Köylere Göre Değirmenleri ve Vergileri

No	Karye	Adet	Akçe
1	Pircamallı ?	1	120
2	Seyid Sultan / Seyid Sultan çayı kenarında	2	240
3	Yarımcallı / Yarımcallı çayı kenarında	3	360
4	Dirxinek ? / Dirxinek çayı kenarında	2	240
5	Gazı / Gazı çayı kenarında	4	480
6	Daş köyü / Daş çayı kenarında	2	240
7	Kerkiler / Kerkiler çayı kenarında	3	360
Toplam		17	2.040

Kaynak: Gence-Karabağ, 2000: 374-379.

Berende Nahiyesi Değirmenleri

Berende Nahiyesi'nin toplam 94 vergi ünitesi bulunmaktadır. Bunlar; 65 köy ve 29 mezradan ibarettir. Bu köylerden 35'nin tam tahrir dökümü verilmiştir. Otuz köy ise boş ve kimsesiz olup onların yalnız vergi hasılatı kayıtlara geçmiştir. Tahriri yapılmış 35 köyün 21'de toplam 64 değirmen bulunmaktadır. Bu değirmenlerden toplam 7.680 akçe vergi alınmaktaydı (Tablo 21).

Tablo 21: Berende Nahiyesi'nin Köylere Göre Değirmenleri ve Vergileri

No	Karye	Adet	Akçe
1	Çanagçı	10	1200
2	Keşişkend	1	120
3	Cemiyyet	4	480
4	Gağazça	5	600
5	Kepenek	4	480
6	Eszor ?	4	480
7	Hacıözü	1	120
8	Güney Çartaz	1	120
9	Arpadöşü	1	120
10	Sarıbeyli	[1]	120
11	Teğavert	3	360
12	Şeyh Dursun	3	360
13	Garahan	3	360
14	Kendehurd	4	480
15	Müşkabad	3	360
16	Keşiş	2	240
17	İsfahancıg	2	240
18	Kuzay Çartas	2	240
19	Şuşi	6	720
20	Serkelen	3	360
21	Çeğadiz	1	120
Toplam		64	7.680

Kaynak: Gence-Karabağ, 2000: 380-396.

Dizağ Nahiyesi Değirmenleri

Dizağ Nahiyesi'nde toplam 86 vergi ünitesi bulunmaktadır. Bunların tümü köylerden ibarettir. Bu köylerden 45'inin tam tahrir dökümü verilmiştir. Kırk bir köy ise boş ve kimsesiz olup onların yalnız vergi hasılatı kayıtlara geçmiştir. Tahriri yapılmış 45 köyün 23'de değirmen faaliyet göstermektedir. Bu köylerde toplam 71 değirmen bulunmaktadır. Bu değirmenlerden toplam 8.520 akçe vergi alınmaktaydı (Tablo 22).

Tablo 22: Dizag Nahiyesi'nin Köylere Göre Değirmenleri ve Vergileri

No	Karye	Adet	Akçe
1	Tuğ	10	1200
2	Cebrayıllı	2	240
3	Daşkesen	1	120
4	Haderud	12	1440
5	Sur	2	240
6	Mehemmedzur	2	240
7	Benazur	1	120
8	Köşbek	2	240
9	Azug	5	600
10	Seleketün	1	120
11	Düdükcü	1	120
12	Susalıg	1	120
13	Tomu	3	360
14	Zamzur	6	720
15	Eydilli	2	240
16	Dereaxunlu	1	120
17	Cerağuş	2	240
18	Teğasir	2	240
19	Metucahan? Ve gışlaglar	8	960
20	Tumaglı	1	120
21	Ehmedli	2	240
22	Mingülab Teresu	3	360
23	Garğabazarı	1	120
Toplam		71	8.520

Kaynak: Gence-Karabağ, 2000: 401-423.

Köçez Nahiyesi Değirmenleri

Köçez Nahiyesi'nde toplam 21 vergi ünitesi bulunmaktadır. Bunlar; 19 köy, bir kışlak ve bir yayladan ibarettir. Köylerden beşinin tam tahrir dökümü verilmiştir. On dört köy ise boş ve kimsesiz olup onların yalnız vergi hasılatı kayıtlara geçmiştir. Nahiyenin Guzumkend'de 2, Keramuc Gasımcan'da bir, Yenice'de üç adet olmakla toplam altı değirmen faaliyet göstermektedir. Bu değirmenlerden toplam 720 akçe vergi alınmaktaydı (Gence-Karabağ, 2000: 429-430).

Zarıs ve Keştasf nahiyeleri boş ve kimsesiz olup onların her hangi bir değirmeni bulunmamaktadır.

Arasbar Livası Değirmenleri**Arasbar Nahiyesi¹⁴ Değirmenleri**

Arasbar Nahiyesinde toplam 73 vergi ünitesi bulunmaktadır. Bunların tümü köylerden ibarettir. Bu köylerden 11'inin tam tahrir dökümü verilmiştir. Altmış iki köy ise boş ve kimsesiz olup onların yalnız vergi hasılatı kayıtlara geçmiştir. Tahriri yapılmış 11 köyün 5'inde 9 değirmen faaliyet göstermektedir. Bu değirmenlerden toplam 1.080 akçe vergi alınmaktaydı (Tablo 23).

Tablo 23: Arasbar Nahiyesi'nin Köylere Göre Değirmenleri ve Vergileri

No	Karye	Adet	Akçe
1	Larican köyü	2	240
2	Nurpaşa	2	240
3	Amadili nam-ı diğer Onaltı Hacı Elili cemaati	2	240
4	Aşağı Bala Nürkü ?	2	240
5	Ebülfetan?	1	120
Toplam		9	1.080

Kaynak: Gence-Karabağ, 2000: 472-482.

Hekeri Nahiyesi'nde toplam 28 vergi ünitesi bulunmaktadır. Bunlar, 25 köy ve üç mezradan ibarettir. Köylerden yalnız birinin Hekeri köyünün tam tahrir dökümü verilmiştir. 24 köy ise boş ve kimsesiz olup onların yalnız vergi hasılatı kayıt olunmuştur. Nahiyede değirmen bulunmamaktadır. Tam tahrir dökümü olan Hekeri köyü nüfusu komşu nahiyeye köylerinin değirmenlerinden yararlanmaktaydılar.

Bergüşad Livası Değirmenleri**Bergüşad Nahiyesi Değirmenleri**

Bergüşad Nahiyesi'nin toplam 128 vergi ünitesi bulunmaktadır. Bunlar; 96 köy ve 32 mezradan ibarettir. Bu köylerden 63'nün tam tahrir dökümü verilmiştir. Otuz üç köy ise boş ve kimsesiz olup onların yalnız vergi hasılatı kayıtlara geçmiştir. Tahriri yapılmış 63 köyün 37'de toplam 75 değirmen bulunmaktadır. Bu değirmenlerden toplam 9.140 akçe vergi alınmaktaydı (Tablo 24).

Tablo 24: Bergüşad Livası Bergüşad Nahiyesi'nin Köylere Göre Değirmenleri ve Vergileri

No	Karye	Adet	Akçe
1	Ağal /Kahiyeli Mehellesi	4	480
2	Yuxarı Xocexan	2	240
4	Gazıyan	1	120
5	Balabasan	1	120
6	Tiryekçi	2	240
7	Garışlı	2	240

¹⁴ Tercümede Arasbar Nahiyesi Arasbar Gezası (kazası) olarak belirtilmiştir.

8	Mamır / Emiryalı Mahallesi	2	240
9	Demirçi	2	240
10	Gümüş	1	120
11	Gazi	1	120
12	Kütleşam Subasar	5	600
13	Eyentük	2	240
14	Kehran	1	120
15	Ebülhücce	1	120
16	Möhtesib ?	2	240
17	Dideban	1	120
18	Xelifan	4	480
19	Salur	2	240
20	Melik Yunis	2	240
21	Zebani Hacı köyü, Kakı ve Hacı mezraları	4	500
22	Şerifhan	2	240
23	İnceabad	2	240
24	Eyerek	3	360
25	Kebudterince ?	3	360
26	Direkli	3	360
27	Galacıg	1	120
28	Kamalabad	1	120
29	Biruze	1	120
30	Zaviyye	6	720
31	Milatşin	3	360
32	Geribxan	1	120
33	Hal	1	120
34	Zinkan	2	240
35	Tors	2	240
36	Reşid	2	240
37	Buniker	1	120
Toplam		76	9.140

Kaynak: Gence-Karabağ, 2000: 490-527.

Çulender Nahiyesi Değirmenleri

Çulender Nahiyesi'nin toplam 60 vergi ünitesi bulunmaktadır. Bunlar; 50 köy ve 10 mezradan ibarettir. Bu köylerden 20'nin tam tahrir dökümü verilmiştir. Otuz köy ise boş ve kimsesiz olup onların yalnız vergi hasılatı kayıtlara geçmiştir. Tahriri yapılmış 20 köyün 12'sinde toplam 17 değirmen bulunmaktadır. Bu değirmenlerden toplam 2.040 akçe vergi alınmaktaydı (Tablo 25).

Tablo 25: Çulender Livası Çulender Nahiyesi'nin Köylere Göre Değirmenleri ve Vergileri

No	Karye	Ad et	Akçe
1	Piri	4	480
2	Pirgalan?	1	120
3	Kavkan	2	240
4	Yukarı Pircahan	1	120
5	Sufiler	2	240
6	Guyucag	1	120
7	Sabunxor	1	120
8	Şehabbeyli	1	120
9	Gazili	1	120
10	Şuturuz	1	120
11	Kilseyan	1	120
12	Müşlan	1	120
Toplam		17	2.040

Kaynak: Gence-Karabağ, 2000: 530-538.

Lori Kazası Değirmenleri**Lori Kazası Güney Nahiyesi Değirmenleri**

Lori Kazası; Güney ve Kuzay olmakla iki nahiyeden teşkil olunmuştur. Bu nahiyeler defterde ayrı ayrılıkta belirtilmemiştir. Lori Kazası Güney Nahiyesi köyleri ile başlamış bulunmaktadır. Bu nahiyenin 19 vergi ünitesinin Güney Nahiyesi'ne bağlı olduğu kayıtlarda belirtilmiştir. Dokuz vergi ünitesi ise Lori Kazasına bağlı birim olarak kayıtlara geçmiştir. Bunların Kuzay Nahiyesi başlangıcına kadarki birimler olduğundan bunları Güney Nahiyesi'ne ait olduğunu doğru bulmaktayız. Ayrıca Kuzay Nahiyesi köyleri içerisinde sekiz vergi ünitesinin Güney Nahiyesi'ne ait olduğunu görmekteyiz (Gence-Karabağ, 2000: 567-569). Bu durumda Güney Nahiyesi'nde toplam 36 vergi ünitesi bulunmaktadır. Bunlar; 30 köy, 4 kışlak ve 2 mezradan ibarettir. Köylerden on yedisinin tam tahrir dökümü verilmiştir. 13 köy ise boş ve kimsesiz olup onların yalnız vergi hasılatı kayıtlara geçmiştir. Tahriri yapılmış on yedi köyün 4'te toplam 11 değirmen bulunmaktadır. Bu değirmenlerden toplam 1.320 akçe vergi alınmaktaydı (Tablo 26).

Tablo 26: Lori Kazası Güney Nahiyesi'nin Köylere Göre Değirmenleri ve Vergileri

No	Karye	Adet	Akçe
1	Güney Nahiyesi Melik köyü yakınlığındaki Venk kilisesi	[5]	600
2	Güney Nahiyesi Xitabet Y.U.N.P çayı kenarında	2	240
3	Güney Nahiyesi Bağadink	2	240
4	Güney Nahiyesi Büyük Goğus ve Küçük Goğus	2	240
	Toplam	11	1320

Kaynak: Gence-Karabağ, 2000: 543-547.

Lori Kazası Kuzay Nahiyesi Değirmenleri

Lori Kazası'nın ikinci nahiyesi Kuzay Nahiyesi'dir. Kuzay Nahiyesi'nde toplam 71 vergi ünitesi bulunmaktadır. Bunlardan 31'inin Kuzay Nahiyesi'ne bağlı olduğu kayıtlardan bizzat gözükmemektedir. Kırk vergi ünitesi ise kayıtlara Lori kazası'na bağlı şekilde kaydolunmuştur. Bunlar Kuzay Nahiyesi köyleri içerisinde verildiği için onları da Kuzay Nahiyesi vergi ünitelerinden saymayı doğru bulmaktayız. Bu durumda Kuzay Nahiyesi'nin 71 vergi ünitesi şunlardan ibarettir: 29 köy tam tahrir dökümü verilmiş köyler; 23 köy boş ve kimsesiz; 4 mezra, 12 kışlak (kışlaklardan 6'sının tam tahrir dökümü verilmiştir), bir Veng Kilisesi, bir Nühas Mishane'si, bir balık vetegesi. Tahriri yapılmış 29 köyün 20'de toplam 38 değirmen bulunmaktadır. Bu değirmenlerden toplam 4.540 akçe vergi alınmaktaydı (Tablo 27).

Tablo 27: Lori Kazası Kuzay Nahiyesi'nin Köylere Göre Değirmenleri ve Vergileri

No	Karye	Adet	Akçe
1	Kuzay Nahiyesi Tarnıc	2	240
2	Kuzay Nahiyesi Yassı köyü	3	340
3	Kuzay Nahiyesi Kidevan	2	240
4	Kuzay Nahiyesi Çekreşin	2	240
5	Kuzay Nahiyesi Uyarıs	2	240
6	Kuzay Nahiyesi Göleyrek	4	480
7	Kuzay Nahiyesi Tesig	4	480
8	Lori Kazası Senecux. Mecid çayı kenarında	1	120
9	Lori gezası Gölegiren. Mecid çayı kenarında	2	240
10	Lori gezası Dürre. Mecid Çayı kenarında	2	240
11	Lori gezası Çanağcı. Mecid çayı kenarında	1	120
12	Lori gezası Muradxan. Mecid çayı kenarında	1	120
13	Lori gezası Petekli. Mecid çayı kenarında	2	240
14	Lori gezası Bereş ? Mecid çayı kenarında	2	240
15	Lori gezası Kürnek. Babaxan çayı kenarında	2	240

16	Madçene?, Kemre mezrası ve gışlağı. Babaxan çayı kenarında	1	120
17	Lori gezası Utus köyü ve Egirovası gışlağı Babaxan çayı kenarında	2	240
18	Lori gezası Leşgi ? ve Bahengi köyleri ve Yarılı gışlağı. Mecid çayı kenarında	1	120
19	Lori gezası Elicli köyü ve B.v.n.r.y.a.h ?gışlağı. Mecid çayı kenarında	1	120
20	Lori gezası Yazıkend. Mecid çayı kenarında.	1	120
Toplam		38	4.540

Kaynak: Gence-Karabağ, 2000: 551-565.

Lori Kazası'nda toplam 49 değirmen faaliyet göstermekteydi. Bu değirmenlerden elde edilen yıllık gelir ise 5.860 akçe idi.

Gence-Karabağ Eyâleti'nde Özel Değirmenler

Gence-Karabağ Eyâleti'nde özel değirmenler mülk sahipleri ve işletenlerin adları ile kaydedilmiştir. Özel değirmenler Gence Livası Gencebasan Nahiyesi'nin Kilise köyünde 32, Ziyatlı Köyü'nde 2, Ocaklı Köyü'nde bir ve İmamlı Köyü'nde 6 özel değirmen faaliyet göstermekteydi. Ocaklı ve İmamlı köy değirmenleri vakıf değirmenleri olarak defter kayıtlarında görülmektedir. Eyâlet halkına hizmet eden bu özel değirmenlerden özel değirmenlerden elde edilen yıllık hasılat 4.920 akçe idi (Tablo 28).

Tablo 28: Gence Livası Gencebasan Nahiyesi Özel Değirmenler

No	Karye	Ad et	Akçe
1	Kilise Köyü Hacı Nedeli'nin Değirmeni	2	[240]
2	Kilise Köyü İpekçi Sadıg'ın Değirmeni. Değirmen Markar'ın Tasarrufundadır	2	[240]
3	Kilise Köyü Markar'ın Değirmeni	2	[240]
4	Kilise Köyü Nezer'in Değirmeni	2	[240]
5	Kilise Köyü Satur'un Değirmeni	2	[240]
6	Kilise Köyü İpekçi Hüseyin'in Değirmeni	2	[240]
7	Kilise Köyü Berhudar'ın Değirmeni	2	[240]
8	Kilise Köyü Hacı Zeynal'ın Değirmeni	2	[240]
9	Kilise Köyü Dostu'nun Değirmeni	2	[240]
10	Kilise Köyü Bahalı'nın Değirmeni	2	[240]
11	Kilise Köyü Esker'in Değirmeni. Şu an bu değirmen	2	[240]

	Şereflî'ye aittir.		
12	Kilise Köyü Molla Hadi'nin Değirmeni	1	[120]
13	Kilise Köyü Hacı Pirehmed'in Değirmeni	4	[480]
14	Kilise Köyü Gelyançı Tağı'nın Değirmeni	3	[360]
15	Kilise Köyü Çörekçi İmamverdi'nin Değirmeni	2	[240]
16	Ziyatlı Köyü. Salehli Köyü'nde oturan Dostu'nun Değirmeni	2	240
17	Ocağlı köyü, Buhara adı ile tanınır. Garasu yakınlığında. Hezreti Şehriyarın /Sultan III. Ehmed'in/ mügeddes came vakıflarından	1	[120]
18	İmamlı Köyü /Sultan III. Ahmed'in Gence comesi vakıflarından	6	720
Gence-Karabağ Eyâleti'ndeki Özel Değirmenlerin Toplamı		41	4.920

Kaynak: Gence-Karabağ, 2000: 31-51.

Gence Kanunnâmesi'ne göre çalıştırılan her değirmen için yıllık bir kuruş¹⁵ vergi alınmaktaydı. (Gence-Karabağ, 2000: 26; Akgündüz, 2016: 549; Barkan, 2001: 196). İncelemesini yaptığımız dönemde bir kuruş 200 akçe olmuştur.

Değirmenciler bir müdd buğdayı beş akçeye öğüdürdüler. Fazla alınırsa hakkında ceza uygulanması kanunda belirtilmişti (Akgündüz, 1990: 294).

Osmanlı kanunnamelerinde değirmencilikle ilgili bazı düzenlemeler bulunmaktadır. Bu düzenlemelerden biri dikkat edilmesi ve onların uyması gerektiği kurallardır. Kanunname bu durum şöyle ifade edilmiştir:

Ve değirmenciler gözlene; değirmende tavuk besleyüp halkın ununa ve buğdayına zarar etmeyeler. Vakti bilmek isterler ise ancak bir horoz besleyeler. Eyü döğeler, illet etmeyeler ve kimsenin buğdayını değiştirmeyeler ve değirmeni hâlî (boş) komayalar ve yabana gitmeyeler ve taşların vakti geldikçe diş edeler. Ve haklarından artuk terke almayalar ve uğurlamayalar. Ve her kişi nevbetiyle öğüde ve bir kişinin terkesin çukarub âher kimesneninkini koymayalar. Eğer inâd ederlerse muhkem haklarında geline illâ muhkem ve müntehî hakkında geleler (Akgündüz, 1992a: 329).

Gence-Karabağ Eyâleti'nde yıllık vergisi 4.920 akçe olan 41'i özel olmakla toplam 1162 değirmen faaliyet göstermekteydi. Bu değirmenlerden elde edilen yıllık gelir 146.420 akçe olmuştur.

Gence-Karabağ Eyaleti Dingleri

Ding, ziraî ürünlerden çeltiğin kabuklarından ayrılıp pirinç haline getiren taş değirmenleridir. Pirinç Dingi de adlanan bu değirmenler ilk dönem çeltik fabrikaları konumunda idiler (Yurtseven, 2013: s. 8). Eyâlet dingleri tablo 29'da gösterilmiştir.

¹⁵ 1328-1687 yıllarında Osmanlı Devleti'nde kullanılan gümüş olan akçe yerine 1687 yılında akçenin yerine 120 akçe değerinde olan "kuruş" para kullanılmaya başlamıştır.

Tablo 29: Gence-Karabağ Eyâleti Dingleri

Liva/Kaza	Nahiye	Köy, Mezra	Ding / adet	Vergisi / akçe
Gence	Gencebasan	Emir Saleh mezarası	2	[600] ¹⁶
		Gadılı Köyü, Kür Nehri kıyısında	24	[7.200]
		Ocaklı, Nâm-ı diğer Buhara, Karasu yakınığında	8	[2.400]
		Hedikler mezarası	14	[4.200]
		Alıhlı, Ceyikli çayı sahilinde	60	[18.000]
		Esbekürek. Esbekürek Çayı kenarında	15	[4.500]
		Gencebasan Nahiyesi'nde Toplam	123	36.900
	Kürekbasan	Eleşgird mezarası	2	1.200
Gence Kazası'nda Toplam Ding ve Vergisi			125	38.100
Hilhına	Hesensuyu	Mikayılı ve Yarabdallı	3	2.000
Hilhına Livasında Toplam Ding ve Vergisi			3	2.000
Berde	Berde	Berde Şehri	32	19.200
	Bayad	Bayad Köyü	2	600
		Ağcabedi. Gazakh çayı sahilinde	3	900
		Şuşı	4	[1.200]
Bayad Nahiyesi'nde Toplam Ding ve Vergisi			9	2.700
Berde Livası Toplam Ding ve Vergisi			41	21.900
Arasbar	Bergüşad	Ağal / Kahiyeli Mahallesi	5	150
		Yukarı Hosehan	3	900
		Gılcan	1	300
		Gazıyan	1	200
		Balabasan	1	120
		Tiryekçi	2	600
		Garışlı	1	300
		Mamır / Emiryalı Mahallesi	2	600
		Demirci	2	600
		Gümüş	1	300
		Gazi	1	300
		Kütleşam Subasar	1	300

¹⁶ Braket tarafımızdan koyulmuştur. Bir dingin 300 akçe vergisi üzerinden brakette belirteceğiz.

		Eyenük	1	300
		Ebülhücce	1	300
		Möhtesib ?	2	600
		Dideban	1	300
		Helifan	2	600
		Salur	2	600
		Melik Yunis	2	600
		Zebani Hacı köyü, Kakı ve Hacı mezarları	4	120
		Şerifhan	2	600
		İnceabad	2	600
		Kebudterince?	3	900
		Direkli	1	300
		Kamalabad	1	300
		Biruze	1	300
		Milatsin	2	600
		Bergüşad Nahiyesi'nde Toplam Ding ve Vergisi	48	11.690
Arasbar Livası'nda Toplam Ding ve Vergisi			48	11.690
Çulender	Çulender	Aşağı Curcavan	2	600
Çulender Livası'nda Toplam Ding ve Vergisi			2	600
Gence-Karabağ Eyâleti'nde Toplam Ding ve Vergisi			219	74.290

Kaynak: Gence-Karabağ, 2000: 37-532.

Tablodan görüldüğü gibi Gence-Karabağ Eyâleti'nde 219 adet ding değirmeni faaliyet göstermektedir. Bu değirmenlerin yıllık hasılatı 74.290 akçedir.

Gence-Karabağ Eyaleti Bezirhaneleri

Petrol meydana çıkmadan önce evler ve iş yerleri mum ve kandillerle aydınlatılıyordu. Kandillerin ana yakıtı beziryağı idi. Beziryağının da ham maddesi zeğrek veya keten tohumu idi. Bezir yağı sıvı halinde yemeklerde de kullanılırdı.

Osmanlı Devleti'nde bezirhaneler ekonomiye can veren işletmeler olsa da bunların sayısı Gence-Karabağ Eyâleti'nde çok az idi. Gence ve çevresinde 1727-1728 tarihlerinde iki adet bezirhane vardı. Kayıtlardan anlaşıldığına göre bu bezirhanelerin biri Hilhına Livası Garagaya Nahiyesinin Kilise köyünde (vergisi 200 akçe), diğeri ise Bergüşad Livası Bergüşat Nahiyesinin İresveng köyünde (vergisi 600¹⁷ akçe) faaliyet göstermekteydi (Gence-Karabağ, 2000: 261, 511).

Bezirhane vergisi ile ilgili Gence-Karabağ Eyâleti kanunnamesinde herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Fakat eyâlet tahrir defteri kayıtlarından her bezirhaneden yıllık 200 akçe

¹⁷ 200 akçe olmalıdır.

alındığı gözükmetedir. Bezirhanelerin çalışma süreleri ve vergileri ile ilgili bilgiler Harput Sancağı Kanunnâmesi'nde şöyle yasanmıştır: "Ve bezir-hânelerin ba'zı yıl tamâm ve ba'zı altı ay ve ba'zı dahi eksik işler; cümlesinden altmışar akçe resm kayd olunmuştur. Yıl tamâm işlemez deyü sâhipleri nizâ' eylemeyüb tamâm resimlerini vermekte ta'allül eylemeyeler" (Akgündüz, 1994a: 545). Bezirhanelerden elde edilen bezir yağının her veznesinden dört akçe alınması kanun gereği olmuştu (Akgündüz, 1994b: 244). Vilâyet-i Kayseriye kanunu gereğince ise her bezirhane için yılda 25 akçe alınmataydı (Akgündüz, 1992a: 387).

GENCE-KARABAĞ EYÂLETİ İMÂLAT SANAYİSİ

Gence-Karabağ Eyâleti'de incelediğimiz dönemde mum, boya, sabun ve deri imâlâtı sanayisinin olduğu defter kayıtlarından görülmektedir. Madencilik, dokumacılık, debbağlık, gemicilik, balıkçılık, sabunculuk, boyacılık gibi sanatlar (Çağatay, 1947: 484) sanayi kollarından idi.

Gence şehir ve nahiyelerinde sabunhâne, mumhâne ve debbağhâne gibi işletmeler de faaliyet göstermekte idi. Ayrıca kahve kavru lan ve öğütüm yapan yerler de var idi. İltizam yolu ile bu işletmelerden yıllık elde edilen gelir tablo 30'de gösterilmiştir:

Tablo 30: Gence ve Çevresinde İltizam Yolu Toplanıp Gelir Getiren İşletmeler

Mukataalar	Vergi Toplama Usulü	Yıllık, akçe olarak
Boyahane	İltizam	132.000
Sabunhâne	İltizam	36.000
Mumhâne	İltizam	36.000
Debbağhâne	İltizam	24.000
Kahve Kavru lan ve Öğütülen Mekanlar	İltizam	12.000

Kaynak: Gence-Karabağ, 2000: 28

Boya İmâlât Sanayisi. Boyahâneler

Boyacılığın insanlık tarihi kadar eski olduğu bilinmektedir. İnsanlar tabiat şartları gereği giyime ihtiyaç duymuş ve deri ve başka ürünlerden giyim için yararlanmıştır. Ve daha sonra giyim eşyalarının boyanması söz konusu olmuştur. Eski Yunan ve Roma'lılarda deri ve boyanmış derinin kullanımı bilinmektedir (Canatar, 1998: 89).

Osmanlı zamanında Anadolu şehir ve köylerinde boyahanelerin mevcut olduğu bilinmektedir. Bu konuda bilgiler de verilmiştir. Fakat Anadolu dışındaki yerlerde boyahaneler araştırılmamış durumdadır. Çalışmamızda Gence-Karabağ Eyâleti'ndeki boyahaneler hakkında açıklamalar yapılmıştır. Osmanlı zamanında boya işlemlerini yapanlara Sabbağ, boya işleminin yapıldığı yerlere ise Masbağa derlerdi (Canatar, 1998: 98).

Osmanlı İmparatorluğu'nda dokumacılık "pilot sanayi" olarak değerlendirilmiştir (Öksüz, 2004: 331). Zira dokunan ürünlerin uzak pazarlarda da ticareti yapılmaktaydı. Bu yüzden ipek, pamuk ve yün tüccarlar için çok önemli idi. XVIII. yüzyıl başlarında Gence şehrinde bulunan sanayi kollarından biri boya üretimi idi. Şehirdeki boyahaneler, sanayinin önemli kollarından olup dokuma sanayisinde iplik ve kumaşların boyanması için faaliyet gösteren işletmelerdendir.

Osmanlı Devleti’nde boyacılara önem verilmiş ve işlerini titizlikle ve temiz yapmaları kanunlarca yasa haline getirilmiştir. Bu konuda “Kanûnnâme-i Osmânî’nin Son Versiyonu’nda şu hüküm bulunmaktadır:

“Ve boyacılar kalb boyamayalar ve kir tuttukları murdar su ile yumayalar ve yol üzerine taş kapub tokmak ile dolunmayalar ve suyun sıçratmayalar; yerde edeler (Akgündüz, 2016: 326). Kanunnâmede ayrıca “Ve boyacılar gözlene; her ne renk boyarlar ise eyü edeler, kalb etmeyeler. Ve bezi taş üstünde döküb zarar etmeyeler ve boyalı bezi yol üstünde asmayalar ve yol üzerinde taş üzerine dökmeyeler” (Akgündüz, 1992a: 329) şeklinde hükümler de bulunmaktadır”.

Osmanlı kanunnameleri gereğince boyacı dükkânından ayda iki akçe alınması belirtilmişti (Akgündüz, 2005: 125).

Gence-Karabağ Eyâlet Kanûnnâmesi’nde kızıl boyanın deve yükünden on dört para kapan resmi, iki para “huddâmiye”, at yükünden yedi para kapan, br para “huddâmiye”, merkeb yükünden üç buçuk para kapan, bir para “huddâmiye” resmi alınması belirtilmiştir (Gence-Karabağ, 2000: 27; Akgündüz, 2016: 550). Gence şehri ve nahiyelerinden boyahâne mukataası olarak iltizam usulü ile yılda 132.000 akçe vergi alınmaktaydı (Gence-Karabağ, 2000: 28).

Gence-Karabağ Eyâleti’nin Gence Kazası Gencebasan Nahiyesi’nde 7 adet, Sungurabad Nahiyesi’nde 14 adet boyahane bulunmaktaydı. Eyalette toplam 21 boyahane mevcut idi. Bu boyahanelerden elde edilen yıllık gelir 6.300 akçe idi. En çok boyahane dörder adet olmakla Sungurabad Nahiyesi’nin Zenzehal ve Gedemiş köylerinde bulunmaktaydı.

Gence’de dericiliğin ve dokuma sanayisinin olması beraberinde boyacılığı da sanayinin bir kolu haline getirmiştir. Eyâlette ipekçiliğin ve pamukçuluğun geniş şekilde gelişmesi dokumacılığı da geliştirmiştir. Dokuma sanayisinde kullanılan ipliklerin boyanması bölgedeki boyahânelerde yapılmaktaydı. Boyahâneler Gence ve çevresinin mahalli talebi karşılayacak düzeyde kumaş ve iplik boyama ihtiyacını karşılamaktaydı. Gence-Karabağ Eyâleti’nde olan boyahâneler tablo 31’de belirtilmiştir.

Tablo 31: Gence-Karabağ Eyâleti’ndeki Boyahâneler

Liva/Sancak ve Kaza	Nahiye	Karye/Köy	Adet	Akçe
Gence Kazası	Gencebasan	Yukarı Bayan	2	600
		Kuşçu	[1]	300
		Korlar	[1]	300
		Sarhoş	[1]	300
		Yenice	[1]	300
		Daşkesen	1	300
		Sungurabad	Desteyur	[2]
	Zenzehal		[4]	1200
	Gedemiş		[4]	1200
	Karabulak		[2]	600

		Kalekent	[1]	300
		Çanakçı	[1]	300
		Toplam	21	6300

Kaynak: Gence-Karabağ, 2000: 65-123.

Debbâğhâneler

Debbâğnâne Arapça debbâğ ve Farsça hane kelimelerinden oluşmuştur. Debbâğ derilerden değişik malzeme yapan sanatkâr, hane ise ev demektir. Debbâğhane ise deri işlenen yer, deri fabrikası anlamını ifade etmektedir (Parlatır, 2011: 323). Gence’de dericilik ve deriyle ilgili sanat dalları önemli yer tutmaktaydı. Gence eyalette ve çevresinde deri imalatının merkezi halinde idi. Debbâğhanelerde deri işlemleri yapılmaktaydı. Deri fabrikalarında deriden ayakkabı, at koşum takımı, matara vs. hazırlanmakta olup bu hem halkın hem de ordunun ihtiyaçları için kullanılmaktaydı. Dericiliğin burada önemli yer tutması eyalette hayvancılığın geliştiğini göstermektedir. Deri, sığır, koyun, kuzu ve keçi gibi hayvanlardan elde edilirdi. Gence-Karabağ Eyâleti’nin Gence şehri’nde debbâğhane mukataası bulunmakta idi. Bu mukataadan iltizam usulü ile yılda 30.000 akçe vergi alınmaktaydı (Gence-Karabağ, 2000: 28).

Debbâğhanelerle ilgili Gence-Karabağ Eyâlet Kanunnâmesinde herhangi bir hüküm bulunmamaktadır. Fakat Yavuz Sultan Selim Devri, Harput Sancağı Kanunnâmesi’nde debbâğhane ile ilgili şu madde bulunmaktadır: “Ve debbâğhane için dahi her posttan birer mikdar cüz’î nesne alırlar imiş” (Akgündüz, 1991: 261). Harput Sancağı Kanunnâmesi’nde Debbâğhane ile ilgili şu hüküm bulunmaktadır: “Ve debbâğ-hânedeyişlenen sahtiyândan ve meşinden yiğirmi sahtiyâna ve meşine bir akçe tamga alınur ve şehirde satılanlardan nesne alınmaz; ammâ yük dutulub taşra gitse her yükden iki akçe bâc alına. Ve inek gönünden iki göne bir akçe ve Camus gönünden birer akçe alinu-gelmeğın üslûb-ı sâbıkları üzere mukarrer kılındı” (Akgündüz, 1994: 543).

Osmanlıda debbâğların hukuku ciddi şekilde korunmakta olup ham derinin ne cins olursa olsun debbâğdan başkasına satılmaması zikrolunmuştur (Akgündüz, 2005: 253). Basrâ Vilâyeti Kanunnâmeleri gereğince boğazlanan koyun, sığır, camus (manda) ve deve derileri debbâğhanelere teslim edilirdi (Akgündüz, 1992b: 251).

Kanunnâme-i Osmaniî’de deri ticareti önem verilmiş ve bunun ticaretini yapanlara da dikkat edilmesi şöyle zikrolunmuştur: “Ve gön tâcirleri dahi gözlene; öküz ve tosun derisinin a’lâsı elli altı ve evsatı elli bir akçeye ve ednâsı yirmi akçeye ola ve su sığırı derisi a’lâsı otuz beş; evsatı otuz iki ve ednâsı otuz akçeye ola” (Akgündüz, 1992a: 326).

Madencilik. Bakırhâne

İbni Batuta, Mesalik-al’absar, Evliya Çelebi ve Kâtip Çelebi’nin Cihannüma’sındaki kayıtlara bakıldığında Anadolu’da maden işletimini çok eskilere, hatta Asur devirlerine dayandığı görülmektedir (Çağatay, 1943: 118). Osmanlı Devleti’nde madenlerin mülkiyeti üzerinde devletin egemenliği mevcuttur. Ülkedeki madenin ihtiyaçtan fazlası hükümetin izniyle dışarıya satılabilirdi (Baykara Taşkaya, 2012: 2). Madenler, XVIII. Yüzyılın ilk yarısına kadar Maliye Hazinesi’ne bağlı idi. Daha sonralar ise madenlerle Darphane Nezareti ilgilenmiştir (Baykara Taşkaya, 2012: 2). Çağatay maden işlerinin başlangıçtan son zamana kadar Darphaneye bağlı olduğunu ve Darphane Nazırı veya Emmini tarafından yönetildiğini bildirmektedir (Çağatay, 1943: 125).

Osmanlı Devleti'nde maden ürünleri stratejik mallara kategorisine ait idi (Öztürk, 2014: 497). Bu madenlerden biri bakırdır. Gence şehrinin ekonomik faaliyetinde bakır ve bakırdan imal edilen kazan, tava gibi ürünler önemli yer kazanmıştı. Mutfak eşyaları bakırhanelerde yapılmaktaydı. Ve bu bakır malzemeler kalaycılar tarafından kalaylanırdı. Eyalette Lori Kazası Güney Nahiyesi'nin Çakı köyünde iki ocak ve aynı kazanın Kışlak Adı ile tanınan Nihâs köyündeki bir ocak bakırhâne faaliyet göstermekteydi. Çakı köyünden 8.000, Nihâs köyünden ise 4.800 akçe olmakla toplam yıllık 12.800 akçe vergi alınmaktadır (Gence-Karabağ, 2000: 550, 566). Osmanlı kuruluşundan Tanzimata kadar madenlerden beşte bir oranında hüms-ı şer'i olarak adlandırılan bir vergi alınırdı. Geri kalan kısmı ise madeni bulana verilirdi (Becermen, y.y.: 64). Gence-Karabağ Eyâleti Kanunnâmesi'ne göre bakırın deve yükünden on dört para kapan rüsumu, bir para huddâmiye, merkep yükünden üç para kapan rüsumu, bir para huddâmiye alınmaktaydı (Gence-Karabağ, 2000: 27).

Mumhâne

Mum imâlâtı önemli sanayi kollarından biridir. Eyâlet sınırları içerisinde bal mumu şemhânelerde işlenerek mum haline getirilirdi.

Gence-Karabağ Eyâlet Kanunnâmesi'nde mumhâne ile herhangi bir hüküm bulunmasa da dışarıdan bal mumu geldiğinde mum yağının deve yükünden üç abbasi kapan resmi bir para yarım "huddamiye", at yükünden bir abbasi yarım kapan resmi, bir para "huddamiye", eşek yükünden on ara kapan resmi ve bir para "huddamiye" gibi kayıtlar bulunmaktadır (Gence-Karabağ, 2000: 27). Celâl-zâde Kanunnâmesi'nde mumhane ile ilgili şu bilgileri elde etmiş bulunmaktayız:

"Rûmeli'nde mum-hâne olan şehirlerde mum husûsunda kanunnâme bu veçhiledir ki, ne kadar helvacılar ve balcılar ve gayri mum eder kimesnelerin mumu olursa, mum-hâneye verüb yüz dirhemine iki akçe verilüb dökülüb mum olduktan sonra yüz dirhemi dört akçeye satılmak mum-hânedan gayri yerden mum alınmamak ve satılmamak ve şehirden ayrı yabana mum gitmemek ve hâricde şehire mum gelüp mum-hânedan zarure olıcak narh-ı mezbûr üzere alınmamak ve şehrin mum işleyen ve mum alan kimesneleri gayri yerde mum almamak ve hârice mum satmamak için teftiş olunub vaki' olursa tehdit olunmak mukarrerdir" (Akgündüz, 1994: 336).

Kanunnâme-i Şem'hâne-i Trabzon'da mumhâne ile ilgili şu bilgiler bulunmaktadır: "Taşradan bal mumu gelse, bir batmanı kırk beş akçeye alınur; işlenüb mum olduktan sonra terâzuya girüb satılan mumun batmanı seksen dört akçeye satılır. Ve terâzuya girmeyüb hürde mumların batmanı yüz sekizer akçeye satılır. Taşradan gelen mum gayet bahâlu olsa, altmış iki akçeden ziyadeye satılmaz. İşlenen mum zıkr olan üslûb üzere mukarrerdir; kimesneye te'addî olunmaya" (Akgündüz, 2005: 366).

Gence Livası Gence Şehri'nin mumhâne mukataası iltizam usulü ile yıllık 36.000 akçe elde edildiği defterde kayıtlıdır (Gence-Karabağ, 2000: 28).

Sabunhâneler

Sabun temizliğin sembolüdür (Öztürk, 2010: 82). Sabun kelimesi Latince'den gelme kelime olup "sapo", "saipo" şeklinde kullanılmış ve daha sonralar da doğu ülkelerine yayılmıştır (Öztürk, 2010: 83).

Sabun sanayisi Osmanlı Devleti'nin en mühim sanayi kollarından biri olarak kabul edilmiş memleket servetinin başlıca ve en mühimi sayılmıştır. Fatih, II. Bayezid, I. Selim ve Kanîni dönemi kanunnamelerinde sabun konusu ile ilgili maddelere rastlamaktayız.

Örnek olarak Fatih Devri'ne ait Aydın Eli Foça Sabunhâne Kanunnâmesi gösterebiliriz (Akgündüz, 2006: 590).

Sabun narhına gelince o her zaman muma tâbî' olup mumun fiyatından bir vukıyyede üç rubu' eksik olmuştur (Akgündüz, 1990: 212). Sabunculara önem verilmesi kanunnâmelerde şöyle yer almaktadır: “Sabuncular ve mumcular gözlene; gayet eyü edeler, mumları çürük ve kokar yağdan olmaya, fitili yoğun olmaya, i'tidâl üzere ola ve sabun dahi eyü ola, pişmiş ola ve yanlu olmaya” (Akgündüz, 1992a: 328).

Osmanlı kanunnâmelerinde sabuncu dükkânından ayda bir akçe ve bir akçe tutamda sabun alınması belirtilmişti (Akgündüz, 2005: 125).

Gence-Karabağ Eyâleti'nin Gence Şehri'nde sabunhâne mukataası bulunmakta idi. Bu mukataadan iltizam usulü ile yılda 36.000 akçe vergi alınmaktaydı (Gence-Karabağ, 2000: 28).

Kahve Kavurulan ve Öğütülen Yerler

Avrupa dillerinde “cafe”, Latince “cofea”nın ana vatanının Güney Habeşistan'ın “Kaffa” bölgesi olduğu düşünülmektedir. Arapça “kahva” olup bunun da “Kaffa”nın değişik forması olduğu söylenilmiştir. Fakat “Kahve” ve “Kaffa” kelimelerindeki fonetik benzerlik kahve kelimesinin etimolojisini tam açıklamamaktadır (Arendonk, 1988: 44). Kahveyi keşfeden XII. Yüzyılda Şazeli tarikatının kurucusu Ebu'l Hassan Şazeli olmuştur (Emeksiz, 2009: 123).

Kahve, kahvehanelerin çok önem verildiği bir içkisi idi. Kahvehanelerin “mecma-zürefâ” (Namia'ya göre) yani güzel konuşmaların toplantı yeri olarak ve “akademik mühit” (Nihad Sami Baranlı'ya göre) görevinin üstlenmesi olarak bilinmektedir (Ürer, 2010: 5).

XVI. yüzyılda kahve ve kahvehaneler Osmanlı sosyal hayatında önemli yer tutmaktaydı. Kahve kültürü her ne kadar Osmanlı sosyal hayatına girmiş sayılsa da amaç kahve içmek değil daha çok insanların birbirine yakınlaşması ve sohbet etme ihtiyaçlarının giderilmesi olmuştur. Yazarı meçhul olan ve hemen hemen her kahvede bulunan şu levha;

Madem ki gelmişiz köhne cihâne

Derdimizi çeksın şu virân hâne

Gönül ne kahve ister ne kahvehane

Gönül ahabp ister kahve bahane (Emeksiz, 2009: 125) söylediklerimizin kanıtıdır.

Kahve, 16. yüzyılın ikinci yarısından önemli bir ticaret kalemi olarak vergilendirilmiş olup onun ticareti 18. yüzyılın sonlarına kadar iltizam usulüne göre yapılmıştır (Emeksiz, 2009: 123). Osmanlı zamanında özel olarak kahve kavurmak ve öğütme için mekânlar mevcut idi. Bu mekânlardaki kahve değirmenleri ile kahve öğütülür ve öğütülmüş kahve de kavruldu. Aşağıdaki resimde 1900 yıllardan kalan kahve değirmenin bir örneği verilmiştir (Resim 1).

Resim 1: 1900 yılı başlarından kalmış Kahve Değirmeni

Gence Şehri'nde kahve kavranan ve öğütülen yerlerin mukataası yıllık 12. 000 akçeydi. Bu iltizam usulü ile edilirdi (Gence-Karabağ, 2000: 28).

GENCE-KARABAĞ EYÂLETİ'NDE SOSYAL TESİSLER

Dükkanlar

Gence'de 1727-1728. yıllarda toplam 1.200 dükkân faaliyette idi. Onların vergisi hakkında defterde herhangi bir kayıt bulunmamaktadır (Gence-Karabağ, 2000: 30). Bu ise şehirde yüksek seviyede ticaretin yapıldığını göstermektedir. Gence Kazası Şütürbasan Nahiyesi Yukarı Goran Köyü'nde ise 15 dükkân faaliyet göstermekteydi. Bu 15 dükkândan ortalama 90 akçe olmakla toplam yıllık 1440 akçe vergi alınmaktaydı (Gence-Karabağ, 2000: 157). Hılhına Livası, Hılhına şehrinde de 93 dükkân faaliyet göstermekteydi (Gence-Karabağ, 2000: 207). Gence-Karabağ Eyâleti Kanunnâmesi'nde dükkânlar hakkında ve onların vergisi hakkında herhangi bir hüküm bulunmamaktadır. Bağdât Eyâleti Kanunnâmesi'ne göre demir kilidi ve ases bekçisi olan her dükkândan ayda bir akçe alınmaktaydı (Akgündüz, 1992b: 222). Eğer dükkânda her hangi bir şey kaybolursa zararı asesler (bekçiler) tarafından ödenmesi kanunna belirtilmişti (Akgündüz, 2005: 439). Edirne Sancağı kanunnâmeleri'nden olan Edirne Sancağı Çevre Temizliği Nizamnamesi'nde ise dükkânların çevrelerinin temiz tutulması, görülen pisliklerin ise çevre halkına temizlettirilmesi zikrolunmuştur (Akgündüz, 1993: 541).

Kervansaraylar

Kervansaray Farsça kökenli “karbansaray” kelimesinden olup “kârban”; yolcunun gecelediği yer, “kârbanşaray”; tüccarın oturduğu ve iş yaptığı anlamına gelmektedir. Kervansaraylar bölgeler arası yolculuklar ve ticarî taşımacılığın hayvan güçlerinden istifade edilerek yapıldığı zamanlarda ihtiyaç dolayısıyla meydana çıkmış sosyal bir hizmet

binasıdır (Ilıca, 2000: 1). Ayrıca kervansaraylar Kütahya Sancağı Kanunnâmesi'nde de belirtildiği gibi emniyet teşkilâtı olan derbencilik hizmetine de tahsis edilmişti (Akgündüz, 1991: 180).

Anadolu-Hazar yolu üzerinde yerleşen ve Azerbaycan'ın en mühim ticaret merkezlerinden olan Gence'ye gelen tacirlere şehirdeki 21 kervansaray hizmet etmekteydi (Gence-Karabağ, 2000: 30).

Fırın ve Tandırlar

Osmanlı döneminde iki çeşit fırıncılık faaliyet göstermekteydi. Biri devlet eliyle, diğeri özel işletmelerle yürütülmekteydi. Bu fırınlar birbirinin faaliyet alanlarına müdahale etmezlerdi. Ayrıca, Osmanlı'da ekmeğin kalitesine önem verilmekteydi. Bu yüzden fırınlar ciddi denetime tabiydi. Fırınların denetiminin yapılması için belediye çalışanına ferman verip onun ilk önce fırın dükkânlarına uğrayıp dükkândan ekmek alıp onu baş vezire verirler. Daha sonra ekmeği kırıp içine bakarlar ve ekmeğin tartısını da kontrol ederler. Her hangi bir noksan yoksa bir şey yapmazlardı. Eğer ekmekte her hangi bir sorun varsa gerek tedbirler görülmekteydi (Akgündüz, 2005: 514).

Osmanlı kanunnâmelerinde ekmeğin kaliteli olması şöyle zikrolunmuştur: “Etmekçilerin işlediği etmeği ve kirdecilerin kirdesi ve çörekçilerin çöreği gözlene, çiği ve karası olmaya ve ekşi olmaya. Gözlenüb eksük ölçen olursa dirhemine bir akçe cürm alalar. Bunların ehl-i hıbrisi yiyici taifesinden ola, içlerinden olmaya. Çörek etmeği nisf işlene. Bir müdd una vukıyye üzere yedi vukıyye yağ koya. Ve arı işleyeler. Ve yağsuz çörek ve kirde narhına işleyeler” (Akgündüz, 1992a: 323).

Gence-Karabağ Eyâleti'nin merkezi Gence'de şehrin ekmek ihtiyacını 35 fırın ve tandırlar¹⁸ aracılığı ile karşılanmaktaydı (Gence-Karabağ, 2000: 30). Eyâlet kanunnamesinde fırınların vergisiyle ilgili her hangi bir hüküm bulunmasa da Osmanlı'nın diğeri kanunnâmelerinde ekmekçi fırınlarından ikişer akçe alınması öngörülmüştü (Akgündüz, 2005: 421).

Hamamlar

Dünyada en çok bilinen Osmanlı kültürel mirasının başında hamamlar geliyor. Hamamlar, Osmanlı döneminde altın çağını yaşamıştır. Osmanlıda hamamları yalnız temizlik için değil, bir sıra eğlence, doğum ve evlilikle ilgili çok sayıda sosyal olayların gerçekleştirildiği sosyal karakterli mimari örneğidir (Çetin, 2013: 290). Azerbaycan'da eskiden hamamlarda yapılan eğlenceler hakkında en güzel bir örnek vermek gerekirse yönetmenliğini Hüseyin Seyidzade ve senaryosunu Sabit Rehman'ın yazdığı 1956 yılında yapımı gerçekleşen müzikal film olan “O olmasın, bu olsun” filminde hamam sahnesini izlemek yeterlidir. Film, besteci Üzeyir Hacıbeyov'ın aynı adlı operasına dayanarak çevrilmiştir (“O olmasın, bu olsun”-<https://www.youtube.com/watch?v=HdqoEair714>).

Hamamların temiz, çalışanların kâmil olması, kullandıkları usturanın keskin olması ve kimseye zahmet verilmemesi kanunda yasa halini almıştı (Akgündüz, 1991: 115). Kanunnâmede bu hüküm şöyle zikrolunmuştur: “Ve hammâmcılar gözlene; hammâmları pâk ve temiz tutalar ve suyu mu'tedil ve hammâmı ıssı ola. Ve dellâlları çüşt ve çâpük ola ve usturaları keskün ola. Ve baş tıraş etmekte mâhir ve kâmil olalar ve haklarından gelecek

¹⁸ 1. Yere çukur kazılarak yapılan bir tür küçük fırın. 2. Anadolu'nun kimi yerlerinde, kışın ayakları ısıtmak için, alçak bir masanın altına mangal konulup üstüne yorgan örtülerek yapılan ısıtma düzeni.

kadar adam yapışduralar. Ziyâde hizmet edüb muhkem kese sürüb ve sabun ile yuyalar. Ve keselerin ve usturaların pâk dutalar” (Akgündüz, 1992a: 329).

Gence’de defter kayıtlarına göre 20 hamam olduğu tespit edilmiştir (Gence-Karabağ, 2000: 30). Ayrıca Hılhına şehrinde de bir hamam olduğu defter kayıtlarından gözükmektedir (Gence-Karabağ, 2000: 207).

Cami ve Mescitler

Cami ve mescitler İslam şehirlerinin vaz geçilmez unsurlarıdır. Gence, Kuzey Azerbaycan’da İslâmiyetin merkezi halinde idi. Şehir, Erdebil-Tiflis önemli ticaret güzergâhında yerleşmiş olup (Başbakanlık Arşivleri, 1992: 47) Büyük İpek Yolu üzerinde bulunmaktadır. Gence, aynı zamanda Hazar’ı Karadeniz’e bağlayan Bakü-Batumi güzergâhında idi. Şehrin bu önemli konumları onun Kuzey Azerbaycan’da en çok cami ve mescidi olması ile tanınmaktaydı. Evliya Çelebi 1647’de şehrin büyüklüğünden bahsederek kalesinin şah tarafından yıkıldığını, altı bin haneli bağ ve bahçe, cami, han, imaret, hamam, bedestenli ve çarşılı bakımlı İrem bağları gibi süslenmiş bir şehir olduğunu tasvir etmiştir (Evliya Çelebi, 2005: 329). XVIII. Yüzyılın ilk yarısında ise bu şehirde 15 adet cami ve mescit olduğu mufassal defter kayıtlarda gözükmektedir (Gence-Karabağ, 2000: 30). Ayrıca Hılhına Şehri’nde de bir cami faaliyet göstermekteydi (Gence-Karabağ, 2000: 207).

Osmanlı kanunnamelerinde camilere dikkat edilmiş ve bu yüzden camilerde dilenci taifesinin gezip dilenmeyi yasaklanmış ve dilencilik yapıldığı takdirde onlar hakkında gereken işlemler yapılması kanunda belirtilmişti (Akgündüz, 2005: 505).

SONUÇ

Gence-Karabağ Eyâleti’nde su değirmenleri ve ding değirmenleri faaliyet göstermekteydi. Su değirmenleri zahire öğütmek için inşa edilmiş değirmenlerdir. Gence-Karabağ Eyâleti’nde yıllık vergisi 4.920 akçe olan 41’i özel olmakla toplam 1143 değirmen faaliyet göstermekteydi. Bu değirmenlerden elde edilen yıllık gelir 139.820 akçe olmuştur. Ayrıca eyalette çeltiği kabuğundan ayıran su ve at gücü ile çalışan ve “pirinç dingi” adlanan değirmenler de faaliyet göstermekteydi. Bunların sayısı 219 adet olup toplam vergisi 74.290 akçe idi. Dingler, eyaletin Gence Kazası Gencebasan ve Kürekbasan, Hılhına Llivası’nın Hesensuyu, Berde Livası’nın Berde ve Bayat, Arasbar Livası’nın Bergüşat ve Çulender Livası’nın Çulender nahiyelerinde çalıştırılmaktadır. En çok ding Gencebasan Nahiyesi’nde olup sayısı 125, vergisi 38.100 akçedir. En az ding değirmeni ikişer adet dingi olan Kürekbasan ve Çulender nahiyeleridir.

Osmanlı Devleti’nde ekonomiye yön veren işletmelerden biri de bezirhanelerdir. Fakat Gence-Karabağ Eyâleti’nde bunların sayısı çok az olmuştur. Gence ve çevresinde toplam iki adet bezirhane faaliyet göstermekteydi. Bunlardan biri Hılhına Livası Garagaya Nahiyesi’nin Kilise, diğeri de Bergüşad Livası Bergüşad Nahiyesi’nin İresveng köyünde faaliyetliydi. Bu iki bezirhaneden elde edilen gelir 400 akçe idi.

Bölgedeki akarsuları incelediğimizde tarihçilerin Osmanlı medeniyetine ait ettiği “su medeniyeti” sözlerini Gence-Karabağ Eyâleti’ne de aynen söyleyebiliriz. Kanunnâmelerde de zıkr olunduğuna göre Gence-Karabağ Eyâleti akarsuları ile zengin bir bölgedir. Bu suların kullanma kuralları Safevi döneminde olduğu gibiydi. Bu kurala göre suyu kullanan toprak sahibine dörtte bir öşür verip su sahibine de on beşte bir behre verilmekteydi.

Gence şehri, ipek yolu, transit, bölgeler arası ve bölge içi ticaretin yoğun yapıldığı ticari bir şehir olarak bilinmektedir. Ayrıca şehirde ekonomi faaliyetler de yapılmaktaydı. Kent ekonomisi faaliyetinde bakır ve bakırdan hazırlanan eşyalar, dericilik, boyacılık,

sabun, mum imalatı önemli yere sahipti. Yıllık 12.000 akçe mukataası olan kahve kavru lan ve öğüten yerlerin olması şehirde kahveciliğin önemli alanlardan olduğunu kanıtlamaktadır. Şehirde tesis olunmuş çarşı, Pazar, kervansaray, cami ve mescitlerin faaliyet göstermesi büyük bir canlılığın göstergesidir. XVIII. Yüzyılın ilk yarısında bir kısmı harap olan 21 kervansaray, 20 hamam, 1200 dükkân, 35 fırın, binalar, yaşayış evleri bulunmaktaydı. Şehirde 15 adet cami ve mescit olduğu kayıtlardan görülmektedir.

KAYNAKÇA

AKGÜNDÜZ, Ahmet (1990). **Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri**. 2. Kitap. II. Bâyezid Devri Kanunnâmeleri. İstanbul, Fey Vakfı Yayınları.

AKGÜNDÜZ, Ahmed (1991). **Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri**. 3. Kitap. Yavuz Sultan Selim Devri Kanunnâmeleri. İstanbul, Fey Vakfı Yayınları.

AKGÜNDÜZ, Ahmet (1992a). **Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri**. 4. Kitap. Kanunî Devri Kanunnâmeleri. I. Kısım. Merkezî ve Umumî Kanunnâmeler. İstanbul, Fey Vakfı Yayınları.

AKGÜNDÜZ, Ahmed (1992b). **Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri**. 5. Kitap. Kanunî Devri Kanunnâmeleri. II. Kısım. Eyâlet Kanunnâmeleri (I). İstanbul, Fey Vakfı Yayınları.

AKGÜNDÜZ, Ahmed (1992). **Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri**. 6. Kitap. Kanunî Devri Kanunnâmeleri. II. Kısım. Eyâlet Kanunnâmeleri (II). İstanbul, Fey Vakfı Yayınları.

AKGÜNDÜZ, Ahmed (1994a). **Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri**. 7//II. Kitap, II. Selim Devri Kanunnâmeleri. İstanbul, Osmanlı Araştırmaları Vakfı.

AKGÜNDÜZ, Ahmed (1994b). **Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri**. 8//I. Kitap, III. Murad Devri Kanunnâmeleri. İstanbul, Osmanlı Araştırmaları Vakfı.

AKGÜNDÜZ, Ahmed (2005). **Osmanlı Devletinde Belediye Teşkilâtı ve Belediye Kanunları**. İstanbul, Osmanlı Araştırmaları Vakfı (OSAV).

AKGÜNDÜZ, Ahmed (2006). **Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri**. 1. Kitap. 2. Baskı. Osmanlı Hukûkuna Giriş ve Fatih Devri Kanunnâmeleri. İstanbul, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları.

AKGÜNDÜZ, Ahmed (2016). **Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri**. 11. Kitap. III. Ahmed, I. Mahmud ve II. Mahmud Devri Kanunnâmeleri (1703-1839). İstanbul, Osmanlı Araştırmaları Vakfı.

ARENDONK, C. Von (1998). “Kahve”, **Millî Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi**, İslam Alemi Tarih, Coğrafya, Etnoğrafya ve Bibliyografya Lugati, C. 6, s. 95. İstanbul, Millî Eğitim Basımevi.

BARCAN, Ömer Lûtfî (2001). **XV ve XVI ıncı Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirâî Ekonominin Hukukî ve Malî Esaslar**. Birinci Cilt. Kanunlar (Tıpkıbasım). Yayına Hazırlayan: Hüseyin ÖZDEĞER. İstanbul, İstanbul Üniversitesi Basımevi.

BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİV REHBERİ (2010). T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 42, Hazırlayanlar: Yusuf İhsan Genç, Hacı Osman Yıldırım, Nazım Yılmaz, Mustafa Küçük, Sinan Satar, İbrahim Karaca. İkinci Baskı, İstanbul, Başbakanlık Basımevi.

BAYKARA TAŞKAYA, Arzu (2012). “XIX. Yüzyıl ve Cumhuriyetin İlk Yıllarında Karesi Sancağına Bağlı Edremit Kazasında Madencilik”, **Akademik Bakış Dergisi** Sayı: 33 Kasım – Aralık 2012 Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi ISSN:1694-528X İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi, Türk Dünyası Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü, Celalabat – KIRGIZİSTAN <http://www.akademikbakis.org>, s. 1-16

BECERMEN, Cengiz (t.y.). **Klâsik Dönem Osmanlı Vergi Sistemi ve Vergi Türleri**. Ankara, Eramat.

CANATAR, Mehmet (1998). “Osmanlılarda Bitkisel Boya Sanayii ve Boyahaneler Üzerine”. Halil İnalıcık, Nejat Göyünç, Heath W. Lowri, İsmail Erünsal, Klaus Kreiser, A. Atilla Şentürk. **The Journal of Ottoman Studies**. XVIII, s. 87-104. İstanbul, Kitap Matbaacılık.

COŞKUN, Mustafa Yahya (2008). “Osmanlı Su Medeniyeti”. [Http://www.Milligorusportal. Com>Showthread.Php?T=20803](http://www.Milligorusportal.Com>Showthread.Php?T=20803), Hayrunnisa Yılmaz (2014). Su Medeniyeti. [Http://www. İslamihayatdergisi.Com/Konular/Detay/Su-Medeniyeti-Erişim Tarihi: 14 Ocak 2017](http://www. İslamihayatdergisi.Com/Konular/Detay/Su-Medeniyeti-Erişim Tarihi: 14 Ocak 2017).

ÇAĞATAY, Neşet (1943), “Osmanlı Devletinde Maden İşletme Hukuku”, **AÜDTCFD** Cilt: II,Sayı: I, İkinci Teşrin, I. Kanun , Ankara , s. 117-126

ÇAĞATAY, Neş’et (1947). “Osmanlı İmparatorluğunda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler”, **AÜDTCFD**, V. s. 483-511, Ankara. <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/26/1024/12400.pdf>.

ÇETİN, Yusuf (2013), “Kuruluş Dönemi Osmanlı Mimarisine Ait Bir Hamam Örneği: Sakarya-Taraklı Yunus Paşa Hamamı”, **The Journal of Academic Social Science Studies**. **JASSS, International Journal of Social Science**, Volume 6 Issue 2, p. 285-295, February 2013

EMECEN, Feridin M. (1989). **XVI. Asırda Manisa Kazası**, Ankara, Türk Tarih Kurumu.

EMEKSİZ, Abdulkadir (2009), **İstanbul Kahvehaneleri, Karaların ve Denizlerin Sultanı İstanbul**, Cilt II, s. 123-139, Hazırlayan: Filiz Özdem, İstanbul, YKY.

ESED, Muhammed (1999). **Kur’an Mesajı**. Meal-Tefsir. 2. Cilt, Çevirenler: Cahit Koytak, Ahmet Ertürk.- 5. Bs. İstanbul, İşaret Yayınları.

GÜNÜMÜZ TÜRKÇESİYLE EVLİYA ÇELEBİ SEYAHATNAMESİ: BURSA, BOLU, TRABZON, ERZURUM, AZERBAYCAN, KAFKASYA, KIRIM, GİRİT (2005). (2. cilt, 2. kitap). S. A. Kahraman ve Y. Dağlı. (Yay. Haz.). İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.

GENCE-KARABAĞ EYÂLETİ’NİN MUFASSAL DEFTERİ (2000). Ön söz, tercüme, geyd ve şerhlerin müellifi Hüsameddin Memmedov /Qaramanlı/. Redaktor: Vasif Guliyev. Bakı, Şuşa Neşriyatı.

İLHAN, M. Mehdi (2008), Osmanlı Su Yollarının Sevk ve İdaresi, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/940/11700.pdf>, ss. 42-66, 2008. Cilt: 27 Sayı: 44 Sayfa: 041-066.

İLICA, Ali (2000). “Çorum’da Tarihî Bir Yapı: Veliyyüddin Paşa (Veli Paşa) Hanı ve Vakfiyesi”. **T.C. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 9, Cilt: 9, s.1-30.

KARADEMİR, Zafer (2014). “Osmanlı Sosyo-Ekonomik Yaşamında Su: 18. Yüzyıl Eyalet-İ Rum Örneği”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Cilt: 29 - Sayı: 1, s. 189-212. http://egeweb2.ege.edu.tr/tid/dosyalar/XXIX-1_2014/TIDXXIX-1-2014-08.pdf

KUYÛD-I KADİME ARŞİV KATALOGU (2012). Ankara, T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşiv Dairesi Başkanlığı, Yayın No: 4. Haz: Sevgi Işık, Songül Kadioğlu, Mehmet Yıldırım , Ankara.

ÖDUNKIRAN, Fatih, ALPAYDIN, Bilal (2013). “Klasik Türk Şiirinde Mükeyyifat Unsuru Olarak Kahve ve ‘Hikâye-i İcad-ı Kahve-i Yemen’”, **VIII. Milletlerarası Türkoloji Kongresi**, 30 Eylül-04 Ekim 2013, C. 3, s. 43-80. (Yay. Hzl. Prof. Dr. Mustafa Özkan, Doç. Dr. Enfel Doğan), İstanbul, İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları.

“**O olmasın, bu olsun**” filminden reqs (1956)- hamamın içinde <https://www.youtube.com/watch?v=HdqoEair7l4>. Erişim Tarihi: 14 Aralık 2016

ÖKSÜZ, Melek (2004). **1746-1789 Tarihleri Arasında Trabzon’da Sosyal ve Ekonomik Hayat**. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı. Doktora Tezi. Ankara.

ÖZTÜRK, Said (2010). “ Osmanlı Kültürel Mirasında Sabun”, **ACTA TURCICA**, Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi Online Thematic Journal of Turcic Studies, Yıl II, Sayı 2, Temmuz 2010, s. 80-93. “Kültür Tarihimizde Hamam”, Editörler: Emine Gürsoy Naskali, Hilal Oytun Altun, <http://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423866436.pdf>

ÖZTÜRK, Yücel (2014). **Osmanlı Hakimiyetinde Kefe** (1475-1600). 2. Basım. İstanbul, Bilge Kültür ve Sanat.

PARLATIR, İsmail (2011). **Osmanlı Türkçesi Sözlüğü**. 4. Baskı. Ankara, Yargı Yayınları.

T.C. BAŞBAKANLIK DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ (1992). Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 4, **Osmanlı Devleti ile Azerbaycan Türk Hanlıkları Arasındaki Münâsebetlere Dâir Arşiv Belgeleri**, (Karabağ-Şuşa, Nahçıvan, Bakü, Gence, Şirvan, Şeki, Revan, Kuba, Hoy), I, (1578-1914), Ankara.

ÜNAL, Mehmet Ali (1989). **XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)**. Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi.

ÜRER, Harun (2010). “Osmanlı’da Kahve/Kahvehane Kültürü ve Salihli’den Bir Kahvehane Örneği "Himaye-i Etfal" **Sanat Tarihi Dergisi** Sayı/Number XIX/2 Ekim/October 2010, s.1-26

YURTSEVEN, Ahmet (2013). “XIX. Yüzyılın Ortalarında Boyabat Kazasının Köylerinin Sosyo-ekonomik Durumu”, **Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi**, Cilt 5, No 1, 2013 ISSN: 1309-8012 (Online), s.1-10.